

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Jaan Konks

**AASIA JA AAFRIKA MAADE
KESKAEG**

I

TARTU 1978

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Üldajaloo kateeder

Jaan Konks

**AASIA JA AAFRIKA MAADE
KESKAEG**

I

Teine trükk

TARTU 1978

Kinmitatud ajalooteaduskonna
nõukogus 21. juunil 1978

Käesolev õppevahend Aasia ja Aafrika keskajast on mõeldud nii mittestatsionaarsetele kui ka statsionaarsetele ajaloo-osakonna üliõpilastele ning on koostatud vastavalt praegu kehtivale programmile. Õppevahend peaks kergendama ettenähtud venekeelse õppekirjanduse läbitöötamist ja keskajakursuse omandamist. Töö lõppu paigutatud nimede hääldamise juhise koostamisel on silmas peetud dots. P. Nurmekunna nõuandeid, kellele koostaja avaldab siinkohal siirast tänu. On lisatud ka venekeelsed nimed, mis peaks soodustama orienteerumist venekeelses kirjanduses.

A. V A R A N E K E S K A E G

I. FEODAALSUHETE ARENG HIINAS III-VI SAJANDINI

1. H i i n a p ä r a s t H a n i i m p e e - r i u m i l a n g u s t.

Hani impeeriumi langemise järel a. 220 jagunes selle territoorium kolme uue riigi - Wei, Wu ja Shu¹ - vahel. Neist Wei asus Hiina põhjapoolsetel aladel, Shu edelas ja Wu kagus. Algas nn. kolme riigi periood (Kolmevalitsus) - Sanguo² Mainitud riigid tekkisid nimekate väepealikute omavahelise võitluse tagajärjel. Hiina jagunemine kolmeks riigiks tõi kaasa uusi sõdu, sest tekkinud riigid püüdsid kindlustada oma ülemvõimu ja saada Hiina uueks ühendajaks. Kõige edukam neist oli Wei. A. 263 alistas sealne väepealik Sima Yan³ Wu riigi. A. 265 kõrvaldas ta Wei senise valitseja ja kuulutas end keisriks, pannes aluse Lääne-Jini dünastiale ja riigile. Sanguo oli faktiliselt lõppenud. A. 280 ühendas Sima Yan ka Shu riigi, millega lõppes kolme riigi ajastu täielikult. Lääne-Jini riigi pealinnaks sai Luoyang⁴, IV saj. algul aga Changan⁵.

2. F e o d a a l f o r m a t s i o o n i a l g u s . A g r a a r r e f o r m a . 2 8 0 .

Feodaalsuhted hakkasid kujunema Hiinas juba Hani impeeriumi ajal. Feodaalformatsioon algas aga vastava küsimuse uurijate, nõukogude ajaloolaste enamiku arvates III sajandiga m.a.j. Hani impeeriumi langemisel ja jätkuvate sisevõitluste ajal kolme riigi perioodil tugevnes suurmaamani ke nn. tugevate perekondade **positsioon**. Nad haarasid enda **kätte üha enam maid, kindlustasid oma maaresidentse ja tu-**

¹ Shu, l.: šu.

² Sanguo, l.: sauguo.

³ Sima Yan, l.: sōma jan.

⁴ Luoyang, l.: luojang.

⁵ Changan, l.: tšhangan.

gevdasid relvastatud valvemeeskondi. Oma maa majandamisel kasutasid nad ikka vähem orjade väheproduktiivset tööd, andes selle asemel maid ikka rohkem kasutada neist sõltuvatele talupoegadele, kes rajasid sinna oma majapidamise, töötasid oma tööriistadega ja maksid feodaalrenti (peamiselt põllumajandussaadustes). Sääraste talupoegade töö oli orjade omast tootlikum, sest neil oli isikliku majapidamise näol teatud stiimul töötamiseks. Ka osa orje muutus renditalupoegadeks, osa leidis aga edaspidigi rakendamist koduses majapidamises või mujal. Kolmanda sajandi lõpu poole asus riik korraldama agraarsuhteid, mille eesmärgiks oli põllumajanduse olukorra parandamine ja sellega seoses riigi tulude suurendamine. A. 280 avaldas Jini riigi valitseja Sima Yan edikti, millega kõik maad kuulutati riigi feodaalseks omandiks ja nähti ette maa kasutamiseks andmise kord. Riiklik omand siiski üldiselt kehtima ei pääsenud, sest suurmaomanikud ei tunnustanud mingit kõrgemat omandiõigust oma maa suhtes. Oma vahekorra sõltuvate talupoegadega määrasid nad samuti ise. Seal aga, kus valitses riiklik omand, kujunes maa kasutamine nn. osemesüsteemi (наделная система) raames järgmiseks. Täiskasvanud mehed (16-60-aastased) said isiklikuks kasutamiseks maad 70 muud, s.t. 4,2 ha; meeshinged 13-15 ja 61-65 aasta vanuses said poole sellest suurusest. Poeglapsed alla 13 ja mehed üle 65 aasta ei saanud midagi. Täiskasvanud töövõimelised naised (16-60-aastased) said isiklikuks kasutamiseks 30 muud, s.t. 1,8 ha. Nooremad naishinged ei saanud maad. Saadud maa eest tuli riigile maksta feodaalrenti enamasti teravilja näol, osalt aga käsitöösaadustes, samuti tuli osa võtta riigipoolt planeeritud ühiskondliku iseloomuga töödest (irrigatsioonisüsteemide korrastamisest jne.) 20 päeva ulatuses. Peale mainitud maade said täiskasvanud töövõimelised mehed veel 50 muud (3,0 ha) maad ja täiskasvanud töövõimelised naised 20 muud (1,2 ha) maad, mida nad olid kohustatud harima ja millelt kogu saak läks riigile. Säärane vahetegemine maa kahe liigi vahel likvideeriti IV saj. algul. Täiskasvanud töövõimelisele mehele anti edaspidi isiklikuks kasutamiseks

120 muud (7,2 ha), naisele - samadel tingimustel - 50 muud (3,0 ha). Selle maa arvel, millelt varem kogu saak oli läinud riigile, suurenes talupojal lihtsalt produktrent. Oluline osa saagist jäi aga temale endale. Riik andis maad palgana ka riigiametnikele ja väeülematele. Nende maade suurus sõltus sellest, millisel ametikohal keegi oli, kõikides 1000 - 5000 muu, s.o. 60 - 300 ha vahel. Selliseid maid hariti peamiselt sõltuvate talupoegade ja tulu läks vastavale ametimehele. Feodaalsuhete kindlustamine toimus arvukate talurahva-vastuhakkude tingimustes. Pärast Sima Yani surma (a.290) puhkes aga võitlus Hiina eri piirkondade valitsejate, keiserliku perekonna liikmete vahel, mis riiki oluliselt nõrgestas. Samal ajal muutus üha tõsisemaks põhja pool asuvate rändhõimude sissetungi oht.

3. R ä n d h õ i m u d e s i s s e t u n g H i i - n a s s e I V j a V s a j a n d i l .

Laiadel aladel Hiinast põhjas, kirdes ja loodes elasid mitmesugused rändhõimud. Nad tegelesid peamiselt rändkarjandusega, osalt aga ka küttimisega. Kasvatati hobuseid, lambaid, kitsi, vähemal määral ka veiseid ja kaameleid. Sõjaliselt olid nad kaunis lõõgivõimsad, kuna nende käsutuses oli kiiret edasiliikumist võimaldav ratsavägi. III saj. lõpul oli neil ürgkogukondlik kord lagunemas ja klassiühiskond tekkimas. Esialgu olid neist kõige agressiivsemad hunnid. Juba I saj. m.a.j. oli osa neist tunginud Sise-Mongoolia ja hilisema Shanxi¹ provintsi aladele. Osa hunne siirdus lääne poole ja jõudis siin üsnagi kaugele. Alles Katalaunia lahingus 451. aastal (praegusel Kirde-Prantsusmaal) peatati nende edasitung. IV saj. algul moodustasid hunnid Hiina põhjapoolsetel aladel oma riigi ja alustasid edukat võitlust Lääne-Jini riigiga. A. 316 langes hunnide kätte Changan. Sama aasta märgistab Lääne-Jini riigi lõppu. Hunnide eest pagesid paljud hiinlased lõuna poole,

¹ Shanxi, l.: šansi.

otsides kaitset Jangtse jõe tagant. Hiina lõunapoolsetel aladel kujunes aastal 317 nn. Ida-Jini riik, mis püsis 420. aastani. Hunnide võim Põhja-Hiinas püsis 351. aastani ja langes uute sissetungijate, sjenpi hõimude löökide all. Sjenpide varasemaks asumisalaks oli Lõuna-Mandžuuria, Põhja-Korea ja Hiina hilisema provintsi Hebei põhjaosa. A. 351 sjenpide poolt rajatud riik püsis 370. aastani ja langes Tiibeti tanguutide sissetungi tagajärjel. Tanguudid asusid esialgu hunnide võimu all Põhja-Hiina lääneosas. Hunnide võitluse ajal sjenpidega tungisid nad hilisemate Henani ja Shanxi provintsi aladele, kus rajasid oma riigi. Alustanud võitlust sjenpide vastu ja purustanud nende riigi, alistasi nad järgnevalt kõik hõimud, kes asusid Põhja-, Lääne- ja Loode-Hiinas. Üle Jangtse jõe ei õnnestunud neil tungida. Tanguutide riik oli aga lühiajaline. 386. aastal ühinesid sjenpid ühe oma hõimu pealiku, Toba Gui⁴ juhtimisel, andsid tanguutidele tugeva hoobi ja löid samal aastal riigi, mis on tuntud Põhja-Wei nime all. 398. aastal kuulutas Toba Gui end keisriks. Tema järglased jätkasid võitlust ja 439. aastaks oli Põhja-Weiile alistatud kogu Põhja- ja Lääne-Hiina. Sjenpidel tuli võitlust pidada ka žužaanidega, kes tungisid peale Sise-Mongoolia aladelt. Nendevahelised sõjad lõppesid V saj. keskel žužaanide lüüasaamisega. Osa neist rändas lääne poole ja on tuntud avaaride nime all. Põhja-Wei riik püsis kuni 534. aastani. Pealinnaks oli Luoyang.

4. F e o d a a l s u h t e d P õ h j a - W e i s .

Rändhõimude sissetung Põhja-Hiina aladele tekitas suurt majanduslikku kahju. Hukkusid ka tuhanded inimesed, paljud pagesid, nagu märgitud, lõuna poole. Aegade rahulikumaks muutudes tuldi tagasi, ja kõik hiinalik saavutas Põhja-Wei riigis kindla ülekaalu. Sissetungijad assimileerusid hiinlastega. Nad võtsid omaks hiina kultuuri ja budismi. Ametlikuks keeleks jäi hiina keel. Muidugi, oma mõju avaldasid sis-

Toba Gui, l. : toba kuei.

setungijad ka hiinlastele. Põhja-Wei kujunes feodaalriigiks. Feodaalsuhted kindlustasid Põhja-Hiinas lõplikult V saj. 2. poolel. Vastavalt tollal kehtestatud seadustele oli maa riigi omand. Kõrgemaks käsutajaks selle üle oli keiser. Riik andis maa kasutamiseks talupoegadele - töövõimelistele meestele ja naistele 15-70 eluaasta vahel - seaduses ettenähtud normide kohaselt. Peamine osa maast moodustas künnimaa, mida tuli kasutada teravilja kasvatamiseks. Kui maavaldaja suri, jäi töövõimetuks või ületas 70. eluaasta piiri, läks maa riigi kätte tagasi. Künnimaa maksimaalseks suuruseks mehe kohta oli 120 muud (7,2 ha), naise kohta 60 muud (3,6 ha). Künnimaad anti talumajapidamisele ka tööhärgade ja orjade ülalpidamiseks, kui neid oli olemas. Lisaks künnimaale anti talumajapidamistele kasutada elamutealune maa ja aiamaa. Viimane oli mõeldud esijoones mooruspuude ja kanepi kasvatamiseks. Nii ühe kui teise maaliigi suhtes oli kehtiv pärandamisõigus. Saadud maa eest tuli maksta riigile renti peamiselt teraviljas, lisaks sellele anda käsitöötooteid (peamiselt riidet) ja tähta noutavat töökohustust mõnekümne päeva ulatuses aastas. Maad anti ka ametnikele; selle suurus sõltus ametikohast ja see oli kasutatav seni, kuni vastaval ametikohal teeniti. Rohkesti maid oli aga keisri perekonnaliikmete ja tema soosikute, aristokraatide käes, kellel oli nende suhtes täielik pärandamisõigus. Riigiomandiõigus nende suhtes kaotas tegelikult tähtsuse. Säärased feodaalid - riigiametnikud riigile midagi ei maksnud ja talupoegi ekspluateerisid nad oma suva kohaselt. Osa maad kuulus ka kirikule, esijoones budistlikele templitele ja kloostritele. Kirikumaad olid võõrandamatud ja maksuvabad. Talupoegade ekspluateerimise korra määras vastav klooster või tempel ise.

II. SUI RIIK JA TANGI IMPEERIUMI ESIMENE POOL

(VII saj. kuni ca VIII saj. keskpaigani)

1. S u i r i i g i t e k k i m i n e .

Nagu juba märgitud, püsis Põhja-Wei riik ühtsena kuni

534.aastani, jagunedes siis kaheks: Lääne- ja Ida-Wei riigiks. VI saj. 2. poolel moodustusid jätkuvate sisevõitluste tagajärjel nende asemele Põhja-Qi¹ ja Põhja-Zhou¹ riik. Mis puutub Lõuna-Hiinasse, siis 420. aastal kukutati seal Ida-Jini dünastia, millega lõppes Ida-Jini riik. Feodaalringkondade omavaheliste võitluste tulemusena vaheldusid Lõuna-Hiinas järgnevalt mitmed dünastiad. Hiina uus ühendamine sai alguse Põhja-Zhou riigist. A. 577 alistas see riik Põhja-Qi. A. 581 sundis Põhja-Zhou nimekas väepealik ja feodaal Yang Jian³ senise valitseja troonist loobuma ja kuulutas end Wendi⁴ nime all keisriks. Seega oli alus pandud Sui dünastiale ja (lähtudes dünastia nimetusest) Sui riigile. Järgnevalt allutas Wendi oma võimule ka muud Hiina alad ning ühendas 589. aastaks kogu Hiina varafeodaalseks Sui impeeriumiks.

2. S u i i m p e e r i u m i s i s e - j a v ä l i s p o l i i t i k a .

Hiina ühendamine soodustas majanduse ja kultuuri edasist arengut. Sidemed riigi eri osade vahel tihenesid. Feodaalsuhete kindlustamise seisukohalt oli oluline, et maa riigile kuulumise põhimõte hakkas nüüd kindlamalt maksma ka Hiina lõunapoolsetel aladel. Enamik talupoegi olid riigitalupojad, nad kasutasid maad juba varem kujunenud normide kohaselt. Osa maid jäi endiselt mitmesuguste feodaalide kätte, aga ikkagi riigi omandiõiguse piirides. Sui riigi aeg näitas tootlike jõudude kasvu: viljaalune maa suurenes tunduvalt, laienes mooruspuude kasvatamine ja siidi toot-

¹ Qi, l.: tshi.
² Zou, l.: tšou.
³ Yang Jian, l.: jang tsjen.
⁴ Wendi, l.: võnti.

mine. Majanduslike sidemete tihenemine riigi eri osade vahel soodustas kaubanduse arengut. Olulise tähtsusega oli siin nn. Suure Hiina kanali (omal ajal nimetatud Keisrikanaliks) ehitamine keiser Yangdi¹ (ehk Yang Guangi²) (605-619) ajal. Kanal ühendas Hungho ja Jangtse jõe alamjooksu ning soodustas kaubavahetust Hiina põhja- ja lõunapoolsete alade vahel. Kuid selle ehitamine nõudis tohutut tööd. Suurt rõhku pani Yangdi ka pealinna Luoyangi väljaehitamisele. Luoyang kui maa valitsemise keskus kujunes suureks kaubalinnaks, äratades tähelepanu oma tolle aja kohta toredate losside, parkide, iluaedade ja muuga. Linna lähedusse ehitati suured viljahoidlad talupoegadelt laekuva rendivilja säilitamiseks. Riigi julgeoleku tugevdamiseks parandati Suurt Hiina müüri ja jätkati selle ehitamist. Sui dünastia välispoliitika toimus sõdade tähe all. Hiina vägede sõjaretked ulatusid lõunas Vietnami, loodes Turkestani ja kirdes Koreasse. Kui aga Vietnami ja Kesk-Aasias ajuti Hiina ülemvõim kindlustus, siis Korea-sõjakäigud, mis olid suunatud Kogurjo riigi vastu, lõppesid täiesti tagajärjetult. Keiser Yangdi valitsuse ajal, mis paistis silma vägivallatsemise poolest, muutus rahva olukord senisest raskemaks. Eriti rängad olid töökohustused, mida nõuti kasvavas ulatuses Luoyangi väljaehitamisel, Suure Hiina müüri, Keisrikanali ja sõjalaevastiku rajamisel. Talupoegadel tuli tööjõudu anda ka sõjaväe vedudeks. Paljud hukkusid üle jõu käiva töö tagajärjel. Kohalikud feodaalid tugevdasid omalt poolt talupoegade ekspluateerimist. Rängaks koormaks oli ka kohustus osa võtta sõjakäikudest. Nendes tingimustes puhkesid mitmel pool suured talurahva ülestõusud, mis dünastiat tundvalt nõrgestasid. Mõningad feodaalringkonnad kasutasid olukorda väljaastumiseks riigivõimu vastu. A. 618 tapeti keiser Yangdi, millega lõppes Sui dünastia ja riik. Võimu haa-

¹ Yangdi, l.: jangti.

² Yang Guang, l.: jang kuang.

ras üks Hiina mõjukatest feodaalidest ja väepealikutest - Li Yuan¹ - , kes laskis end 618. aastal keisriks kuulutada. Uut dünastiat nimetati Tangi dünastiaks ja riiki Tangi impeeriumiks.

3. Agraarsuhted. Majandus Tangi impeeriumi l. poolal.

Agraarsuhted jäid mainitud ajal põhiliselt endisele alusele. Teatavad muutused toimusid aga talupoegadele riigi poolt antava maa korralduses. Töövõimelisele mehele 18. ja 60. eluaasta vahel anti algul keskmiselt 100 muud, s.o. 6 ha maad, millest 80 muud, s.o. 4,8 ha tuli kasutada peamiselt teravilja kasvatamiseks, 20 muud (1,2 ha) aga elamutealuse maana ja aiaaana. Viimase kahe maalligi suhtes oli talupojal endiselt pärandamisõigus. 763.a. peale anti sama suur maa kasutamiseks töövõimelisele mehele 25. ja 55. eluaasta vahel. Naistele üldreeglina maad ei antud, mõni liik (näiteks lesed) seda siiski sai. Ka orjadele polnud maa andmist ette nähtud. Seega talupojale antava maa suurus vähenes ja ka maasaajate ring ahenes. Osa maad jäi endiselt riigiametnike, väeülemate, mitmesuguste tähtsate aristokraatlike perekondade, templite ja kloostrite kätte, kes ekspluateerisid seal talupoegi. Nagu varem, nii tuli ka käsitlaval perioodil feodaalrenti maksta peamiselt produktides (teraviljas ja käsitöötoodetes), millele lisanes paarikümnapäevane töökohustus aastas. Tööd feodaalid rohkem ei vajanudki, sest teoorjusele rajatud maadekasutust polnud.

Põllumajandus näitas Tangi impeeriumi l. poolal tõusu: külvipind laienes, saagikus tõusis. Paranes maade kunstlik niisutamine, millele aitas kaasa mitmete uute kanalite kasvatamine ja paremate mehhanismide rakendamine vee tõstmiseks.

¹ Li Yuan, l.: li jüan.

Rohkem rõhku hakati panema ka tee- ja puuviljakasvatusele. Stimuleerivat mõju avaldasid talupoegadele mõningad kergendused, mida Tangi valitsemisaja algul esialgu tehti. Tõkkohustust, mida Sui riigi lõpu poole rängalt nõuti, vähendati, kustutati talupoegade maksuvõlad, orjusse müüdud talupojad osteti vabaks jne. Uus dünastia pidas selliseid mõõndusi vajalikuks, et kindlustada oma võimu. Tugevnesid ka teised majandusharud. Nii suurenes tunduvalt raua, hõbeda, inglistina, vase ja soola tootmine. Kasvas metalli töötlemine tarbeesemeteks, relvadeks jne. Väga nõutavad olid lihvitud metallpeeglid. Seoses puuvillakasvatuse laienemisega hakkas enam arenema puuvillase riide valmistamine. Eriti märkimisväärne on portselanesemete (vaaside jne.) tootmise kasv. Laienes ka siidi tootmine ja siidriide valmistamine. Üsna rohkesti valmistati tollal paberit, mida oli hakatud tootma juba 105. aastal. VII saj. alustati Hiinas raamatute trükkimist ksülograafilisel teel. Üsna tähelepannevad olid väliskaubanduslikud suhted - nimelt Indo-Hiina, Indoneesia, Kesk-Aasia ja sealt edasi Iraani ja Araabia aladega ning Bütsantsiga. Hiinast veeti välja peamiselt siidi, portselani ja paberit, sisse toodi eluvandiluid, vürtse, ravimtaimi jne.

Hiinas oli tollal rohkesti linnu. Tuntumaid neist oli Changan pealinnana, kus VIII saj. keskel olevat elanud ca 1 miljon inimest. Teiseks pealinnaks oli Luoyang ja kolmandaks Taiyuan¹. Tähtsamaks meresadamaks oli Guangzhou² (Kanton). Linnad olid administratiiv-, aga ühtlasi ka kaubandus-, tööstus- ja kultuurikeskused. Käsitöölised ja kaupmehed koondusid oma kutseorganisatsioonidesse, hanidesse, mille eesotsas seisis vanemad.

¹Taiyan, l. : taijüan.

²Guangzhou, l. : kuangtšou.

4. Riiklik organisatsioon ja seadusandlus.

Tangi impeeriumi 1. perioodil kujunes välja administratiivne kord, mille alused olid rajatud juba Sui riigi ajal. See kord jäi püsima ka järgnevateks aegadeks. Riigi eesotsas seisis piiramatu võimuga keiser, nn. taevapoeg, s.t. jumaluse tahte teostaja. Nimekamad keisrid riigi varasemal perioodil olid Li Yuan (618–626) ja tema poeg Li Shimin¹ (627–649). Kõrgemateks riigivalitsemise organiteks olid kolm palatit. Neist kõige tähtsam oli administratiivpalat, kellele allus kuus ametkonda. Neist esimene tegeles ametnike kohtadele määramise ja vallandamisega, teine finantsasjadega (maksude määramine ja sissenõudmine jne.), kolmas sõjandusega (piiride kaitse organiseerimine, sõjaväe komplekteerimine, varustamine jne.), neljandale allus kohtupidamine, viiendale õukondlikud tseremooniad, usuasjad, järelevalve kõlbluse üle, kuuendale üldkasulikud tööd (irrigatsioon, teede ehitamine jne.). Teine ja kolmas palat tegelesid vastavalt saabunud aruannete läbivaatamisega ja keiserlike ukaaside väljaandmisega. Kogu riik oli jagatud provintsideks, millede eesotsas seisis keisri poolt ametisse nimetatud kubernerid. Provintsid jagunesid väiksemateks administratiivseteks üksusteks ja viimased jagunesid omakorda veel. Kõige väiksema administratiivse üksuse moodustasid viis talu, mille eesotsas seisis vanem, kes valvas piirkonna põllutööde üle, jaotas ja nõudis sisse maksud ning tagas töökohustuse täitmise. Riiglaemistisse võis pääseda pärast vastava eksami sooritamist. Need, kes õiendasid selle provintsis, võisid pääseda sealsetesse ametitesse, kes sooritasid selle aga keiserliku õukonna juures, said juba kõrgematesse ametitesse. Siin ja seal linnades leidis kooles,

¹ Li Shimin, l.: li šōmin.

kus võis haridust saada. Tegelikult oli haridus kättesaadav siiski jõukamatele. Peale administratiivsete piirkondade oli Hiina jaotatud veel sõjaväeringkondadeks, millest igaüks pidi andma ettenähtud hulga sõdureid. Sotsiaalselt jagunes Tangi ühiskond mitmeks kihiks. Kõige kõrgemal seisis nn. tituleeritud, s.o. mitmesuguseid tiitleid omav aristokraatia. Sinna kuuluvate perekondade arv ei olnud just suur, kuid maad oli sellisel perekonnal kasutada kuni 10 000 muud (600 ha). Feodaalide kõige arvukama osa moodustasid ametnikud, kes vastavalt oma ametikohale kasutasid maad kuni 1200 muu (72 ha) ulatuses. Talupojad, käsitöölised ja kaupmehed moodustasid nn. hea rahva. Nende tööst elas riik ja feodaalid. Orjad ja poolorjad kuulusid nn. alatu rahva hulka. Neid kasutati jätkuvalt peamiselt kodustel töödel, makse neilt ei nõutud. Tangi impeeriumi sotsiaal-majanduslik ja poliitiline struktuur leidis väljenduse suures seaduste kogus, mis pärineb VIII saj. 1. poolest ja aitas igati kindlustada feodaalriigi ja feodaalide võimu. Mainitud kogu on suurimaks ilmaliku seadusandluse mälestusmärgiks Idas.

5. V ä l i s p o l i i t i k a.

Tangi impeeriumi välispoliitika oli varasemal perioodil agressiivne. Sõjaretked ulatusid kuni Ida-Turkestani, millega avati Hiina kaubandusele nn. Suur Siiditee, karavanitee Hiinast Kesk- ja Ees-Aasiasse ning Indiasse. A. 751 toimus Talassi jõel lahing araablastega, mille tagajärjel jäi seisma hiinlaste edasitung läände ja araablaste oma itta. Järgnevalt valitses Kalifaadi ja Tangi impeeriumi vahel rahu, mis soodustas üsna elava kaubavahetuse arengut. A. 641 pidi Tiibet tunnustama Hiina ülemvalitsust. Selle kinnituseks siirdus Hiina printsess Lhasasse ja abiellus Tiibeti valitseja Srong-tsan-gan-boga. Sinna läks ka Hiina sõjaväelasi, kaupmehi ja ametnikke. VII saj. 2. poolel alistati Lõuna-Mandžuuria ning Korea poolsaarel Kogurjo ja Pektše riik. Silla riik muutus seal aga Hiina vasalliks, Hiina ülemvõimu alla läks ka Taga-India

kirdeosa. Kõige selle tõttu sai Tangi impeeriumist tolleaegse maailma üks suurimaid ja võimsaimaid riike. Ida-Aasias oli Tangi impeerium suurim poliitiline ja kultuuriline keskus.

6. Konfutsianism, taoism ja
budism Hiinas varasel keskajal.

Konfutsianism kui eetilis-poliitiline õpetus kujunes Hiinas algsel kujul 1. aastatuhande keskel e.m.a. Selle rajajaks oli Kung Futse (Konfutsius). Konfutsianism oli valitsevale klassile (varem orjapidajatele ja hiljem feodaalidele) vägagi vastuvõetav. See õpetus õigustas sotsiaalselt ebavõrdsust ja nõudis inimestelt oma seisundiga rahulolemist. Eriti tähtsal kohal seisis kuulekuse nõue. Lapsed pidid olema kuulekad vanemate, sulased peremeeste, alamad kihid kõrgemate ja kõik keisri vastu, keda peeti jumaliku tahte kõrgeimaks teostajaks. Kõigil tuli elada vooruslikult ja sel alal end järjest täiendada. Keiser ja ülemad pidid siin eeskuju andma ning töötama innuga rahva heaks, hoidudes vägivallast ja julmadest karistustest. Tegelikuses olid ja jäid ülemad ikka töötavate hulkade rõhujateks ja vägivallatsejateks, kuigi vooruslikena ja rahva kasuks töötajatena oskasid nad end alati näidata. Tähtsal kohal konfutsianismis seisis traditsioonidest kinnipidamine ja püüd kasvatada inimesi nende kaudu kuulekateks. Konfutsianismi eetilis-poliitiline õpetus liitus järgnevalt Hiina vana rahvausundiga, mis seisnes loodusejõudude ja esivanemate austamises. Kõrgeimaks jumaluseks oli taevaga samastav Shangdi¹. Usulisi talitusi (nagu ohverdamised jne.) teostasid need, kellel oli juhtiv koht ühiskonnas: keiser, provintsiavalitseja, perekonnapea jne.

Juba enne meie ajaarvamist kujunes konfutsianism Hiinas ametlikuks ideoloogiaks. Kui Tangi impeeriumi 1. perioodil hakati riigiametisse pääsemisel eksameid nõudma, siis

¹ Shangdi, l. :šangti.

säärastel eksamil tel nõuti esijoones põhiliste konfutsia-
nismi käsitlevate tööde tundmist.

Taoism kui filosoofiline õpetus pärineb 1. aastatuhan-
de 2. poolest e.m.a., kusjuures tema rajajaks peetakse
poollegendaarset mõttetarka Laozi.¹ Selle õpetuse põ-
himõisteks on tao (dao), mis otseses tõlkes hiina keelest
tähendab teed, õpetuse kui terviku seisukohalt aga kogu
olemise põhjust. Tao eksisteerivat loovalt kõigis asjades
ja nähtustes, kuid mõistusega polevat ta lähemalt tunne-
tatav. Taoismi järgi on maailm alalises liikumises ja muut-
mises, kus asjad ning nähtused muutuvad omaenese vastan-
deiks. Inimese asetab taoism passiivse vaatleja ossa. Maa-
ilm läheb tao mõjul oma seaduspärast arenguteed, mida ini-
mene muuta ei suuda, ega ole tal otstarbekohane seda püüda-
gi teha. Laozi ise kritiseeris teravalt kõrgemate kihtide,
ametimeeste ja riigivalitsejate vägivalda, kuid võit-
lusele ta nende vastu ei kutsunud. Taoism liitus meie aja-
arvamise esimestel sajanditel hiina rahvausundiga ja muutus
omapäraseks religiooniks arvuka vaimulikkonna ning juma-
luse ja valmude panteoniga. Oma usuga imedesse, maagiasse
jne. aitasid taoismi vaimulikud palju kaasa inimeste tead-
vuse tumestamisele. Märkimisväärne on aga asjaolu, et tao-
istlikud sektid olid sageli võitluste ja ülestõusude orga-
niseerijateks rõhujate vastu.

Mis puutub budismi, siis tuli see oma tekkealalt Indi-
ast Hiinasse meie ajaarvamise esimestel sajanditel. (Budismist
vt. lähemalt teema all "India varasel keskajal".) Hiinas le-
vis budism peamiselt mahajaana vormis. IV ja V saj. oli budism
juba laialt levinud Lõuna- ja Põhja-Hiinas. V saj. algul oli
üks Põhja-Wei riigis 6500 templit ja kloostrit. Budismil oli
üsna oluline mõju Hiina kirjandusele ja kunstile, aga ka
välissuhete kujunemisele.

¹ Laozi, l.: laotšö.

III. J A A P A N V A R A S E L K E S K A J A L (kuni VII sajandini)

1. Ü r g k o g u k o n d l i k u k o r r a l a g u - n e m i n e j a r i i g i t e k k i m i n e .

Mõningad Jaapani piirkonnad olid asustatud juba V ja IV aastatuhandel e.m.a. Vanimate asukate küsimus pole veel täielikult lahendatud, kuid senistel andmetel olid nendeks ainud, kelle järglased elavad praegu Hokkaido põhja- ja Sahhalini saare lõunaosas. Varasemal ajal elatuti korilusest, küttimisest ja kalapüügist. Jaapani varaseim kultuur oli neoliitiline, nagu näitavad Vaikse ookeani rannikult arheoloogilistel kaevamistel saadud esemed: harpuunid, obsidiaanist nooleotsad, lihvitud kivikirved, nööri- raamika jne. IV ja III saj. e.m.a. on Jaapanisse tulnud uusi asukaid Aasia mandrilt ja lõunapoolsetelt aladelt. See andis tõuke tootlike jõudude arenguks, kuna sisserändajad olid tuttavad niisutuspõllunduse, karjanduse ja metalli (pronksi) töötlemisega. Keraamika on siitpeale enamasti siledapinnaline, hästi põletatud, või lihtsa ornamendiga. Raud tuli tarvitusele III saj. m.a.j. ja tähendas tööriistade täiustamisel olulist edasiminekut. Meie ajaarvamise algul olid elanikud ainult Hondo ja Kiušiu saarel. Järk-järgult asustus laienes, haarates esijoones põllumajanduseks (mis oli saanud peamiseks elatusalaks) sobivamad alad. Juba III saj. oli riis kujunenud peamiseks põllumajanduskultuuriks, kuid kasvatati ka hirssi ja uba. V saj. hakkas arenema siiditootmine. Edusamme tegi käsitöö (kudumine, keraamika, metalli- ja puidutöötlemine, laevaehtus jne.) ning kaubandus.

III-IV saj. algas Jaapanis seoses tootlike jõudude kasvu ja tootmisvahendite eraomanduse tekkimisega ürgkogukondliku korra lagunemine. Hakkas kujunema varanduslik ja sotsiaalne ebavõrdsus. Tootmisvahendite eraomanduse ku-

junemine tingis ühiskonna jagunemise rikkasteks ja vaesteks, ekspluataatoriteks ja ekspluateeritavateks. Eraldus sugukondlik aristokraatia, kes koondas enda kätte rikkused ja võimu ning kelle hulgast pärinesid ka pealikud. Lisaprodukti kujunemine tootlike jõudude kasvu tingimustes rajas aluse orjandusele.

Nende protsessidega samaaegselt arenes võitlus sugukondade ja hõimude vahel, mis avaldas olulist mõju ühiskondliku korra arengule. Orjandus tugevnes, sest orjadeks või poolorjadeks muudeti sageli sõjavange. Poolorjadel oli oma majapidamine, neid ei võinud peremees tappa, osta ega müüa. Poolorjade hulgas oli eriti rohkesti korealasi, keda toodi kaasa Koreasse ettevõetud sõjakäikudel. Tootmisvahendite eraomaduse kujunemine oli aluseks klasside tekkimisele, mis oli paratamatuks eelduseks riigi kujunemisele. Jaapanis oli küll orje, kuid domineerivat kohta tootmises neil ei olnud. Orjandus kandis Jaapanis peamiselt patriarhaalset iseloomu. Põllumajanduses kui peamises tootmisharus etendasid peaosa ikka vabad talupojad. Orjandusliku formatsiooni Jaapanis ei kujunenud. Jaapan läks kohe, nagu mõned teisedki maad, ürgkogukondlikust korrast üle feodalismile. Orjanduse kujunemiseks ei olnud siin vajalike eeldusi. Orjade soetamine välissõdade kaudu ei tulnud tõsiselt arvesse. Ja latifundiumide rajamine Jaapani mägistel aladel oli ebaotstarbekohane, pealegi kui orje oli suhteliselt vähe ja nende töö ebaproduktiivne. Riigi kujunemise teel oli oluliseks sammuks IV ja V sajandil sugukondade ja hõimu vahelises võitluses hõimuliitude kujunemine. Nendest saavutas ülekaalu V saj. 2. poolel hõimuliit Yamato hõimu juhtimisel Hondo saarel. Sellega oligi alus pandud varafeodaalsele riigile Jaapanis. Selle valitsejad pärinesid Yamato hõimust. Aja jooksul tuli nende kohta tarvitusele tenno (jaapani keeles "taevane valitseja") tiitel. Tenno ehk keiser pärines jaapani rahvausundi - šintoismi - järgi päikesejumalannast Amaterasust. Šintoism (sõna-sõnalt "jumala tee") vana rahvausundina seisnes loodusjõudude ja esivanemate austamises.

2. T a i k a p ö ö r e .

Feodaalsuhete arenemine ja kindlustumine toimus valitseva klassi üksikute ringkondade omavahelises võitluses võimu pärast. VI saj. lõpu poole tapsid Soga perekonna esindajad keisri ja haarasid võimu. Kuni senised Yamato keisrid olid tuginenud šintoismile, siis Sogad kasutasid võitluses oma võimu kindlustamise eest budismi. See oli Jaapanis levima hakanud VI saj. esimesel poolel ja sisse tulnud korealaste ja hiinlaste kaudu. VII saj. esimese veerandi lõpul oli Jaapanis juba üle 40 buda templi ja üle 800 munga. Tekkisid ka buda kloostrid, kellel olid suured maavaldused ühes sõltuvate talupoegadega. Budism soodustas feodaalse riigi kujunemist, ja kloostrite majapidamised olid märkimisväärsed feodaalsed majapidamised. 645 a. kõrvaldati Sogad võimu juurest nn. Taika (suure) pöörde kaudu. Riigipöördele järgnesid reformid, mis fikseeriti 701 a. tervikuna nn. Taiho koodeksis. Taika reformidel oli suur tähtsus feodaalsuhete kindlustamisel ja feodaalse riigiaparaadi kujundamisel. Reformide eeldused kujunesid küll Jaapanis endas, kuid eeskujuks oli Tangi impeerium Hiinas. Põhilise tähtsusega oli agraarsuhete reguleerimine. Kõigi maade omanikuks kuulutati riik, mida kehas tas keiser. Talupojad said riigivõimult maad kasutamiseks vastavalt perekonna suurusele, ettenähtud normide kohaselt. Oli perekonnas orje, sai perekond ka nende arvel maad. Maaharimine oli talupojale kohustuseks, kohalt lahkumine karistatav. Kasutataval maal oli talupojal oma isiklik majapidamine ühes vastava inventariga. Iga kuue aasta järel võeti ette maade ümberjagamine, sest vahepeal võis perekonna suuruses tekkida muutusi. Saadud maa eest tasus talupoeg riigile feodaalrenti teravilja ja käsitöösaaduste näol ning tegi aastas teatud hulga teopäevi, näiteks irrigatsioonisüsteemide korraldamisel, teede ehitamisel jne. Endised poolvabad, kes seaduse kohaselt olid varustatud maaga, tõusid nüüd tavaliste talupoegade kihti. Osa maad

läks aristokraatia kätte, kusjuures maa suurus sõltus ametist riigiparaadis ja tiitlist. Maa jäi aristokraatide kätte kasutada seni, kuni vastavat ametit peeti või tiitlit kanti. Mõnele tähtsale isikule kinkis keiser maa "igaveseks ajaks". Suured maa-alad jäid keisri ja tema perekonnaliikmete ning usuliste organisatsioonide ja kloostrite kätte. Keisri käsutusse läks kogu feodaalne rent temale endale kuuluvatelt maadelt, samuti riigitalupoegadelt. Feodaalide maadel maksid talupojad poole rendist riigile, poole aga feodaalile. Reformid andsid kindla kuju ka feodaalsele riigiparaadile, mida feodaalid vajasisid talurahva ekspluateerimise kindlustamiseks. Riigi eesotsas seisis keiser (tenno). Tema kõrval kujunes tähtsaks riigivalitsemisorganiks riiginõukogu, kellele allus 8 ametkonda. Neist mõjukamad olid sõjaline, finants- ja justiitsametkond. Maa jaotati provintsideks, viimased omakorda maakondadeks. Kõigi administratiivüksuste eesotsas seisis keisri poolt ametisse nimetatud isikud. Sõjaväeteenistus korraldati selliselt, et iga 50 talumajapidamise kohta tuli anda üks nekrut, kusjuures kanda tuli ka tema ülalpidamise kulud. Taika pööre ja reformid kindlustasid iga-aastast arenevat feodalismi. Orjus aga jäi esialgu püsima. Peamiselt leidsid orjad kasutamist ilmalike feodaalide, temple ja kloostrite majapidamises. Rohkesti oli ka riigiorje, neid kasutati keiserliku perekonnas ning riigiasutustes.

A. 710 sai Jaapani esimeseks alaliseks pealinnaks Nara (jäädes selleks 794. aastani). VIII saj. algul oli Naras umbes 200 000 elanikku, kogu Jaapanis aga umbes 6 000 000.

3. Edasised muutused agraarsuhetes.

Agraarsuhete reguleerimine Taika reformide kaudu ja tsentraliseeritud valitsemissüsteemi kujunemine tõid kaasa tootlike jõudude arengu teatud tõusu. Ülesharitud põllu-

pind laienes, üha enam kasutati rauast põllutööriistu. Uute kanalite, tiikide, veehoidlate ja tammide ehitamisega paranes ka niisutussüsteem. Kõrvuti riisiga hakati enam kasvatama nisu, rukist ja hirssi ning tänu sidemetele teiste maadega hakati ka Jaapanis kasvatama puuvilla, suhkruroogu, lakipuud. Laienes siidi tootmine ja linakasvatuse. Märkimisväärselt arenes mäetööstus, s.o. raua, vase, pronksi, kulla ja hõbeda tootmine. Naras oli rida silmapaistvaid käsitöölisi: kuld-, hõbe-, pronks-, vask- ja lakk-esemete tootjaid ning keraamika valmistajaid. Nende esemete tarbijad olid peamiselt aristokraadid. Talupoeg valmistas oma tarberiistad ja riided tavaliselt ise. Kaubanduse arengut soodustas turgude rajamine Narasse, samuti mitmele poole kloostrite juurde, suurematesse küladesse jne. Agraarsuhete süsteem hakkas mõne aja pärast laostuma, riigi omandiõigus maale nõrgenes, suurenesid feodaalide valdused ning tekkis nende eramaavaldus. 743. a. seaduse alusel loeti eraomandiks kõik need uudismaad, mida keegi oli jõudnud üles harida. Mõndagi läks selle tulemusena talupoegade valdusse, kuid peamised kasusaajad olid siiski feodaalid, kes, rakendades talupoegade tööjõudu, võtsid kasutusele uusi maid. Sääraste eraldustega liideti ja püüti liita üha enam ametimaade jne. kujul seniseid riigimaid. X saj. oli feodaalse omandi uus vorm feodaalide eravaldustena täielikult kindlustunud. Eramaavaldajad olid maksuvabad ja kasutasid pealegi administratiivset ja kohtualast immuniteti. XI saj. olid Jaapanis feodaalide eravaldused valitsevad juba kõikjal. Riigimaavaldus ja nendel asuv talupoegade kiht kadus peagi täielikult. Loomulikult kahandas see kõik riigi tulusid. Talupoegade ekspluateerimine aga kasvas, sest feodaalid ja feodaalne riik püüdsid (kaotsiläinud tulude korvamiseks) tulusid suurendada. Talupojad reageerisid rõhumise tugevnemisele pagemiste, vastuhakkude või koguni ülestõusudega.

4. Fujiwarade¹ tõus.

Taika pööörde järel püsis võimutäius keisri käes ligi 100 aastat, kuigi Jaapani aristokraatia võitles pidevalt mõjuvõimu pärast õukonnas. VIII saj. teisel poolel saavutasid ülekaalu Fujiwarad, kelle esindaja oli olnud üks Taika pööörde juhte. IX saj. teisel poolel kindlustasid nad endale täielikult riigivõimu, suutes seda säilitada kuni XII saj. teise pooleni. Fujiwarade võimuletulek oli seotud feodaalse maaomandi uue vormi kujunemisega. Nad muutusid suurimateks Jaapani maaomanikeks, kusjuures maaomand oli nende poliitilise võimu aluseks. Keisri võim oli vaid nimeline. Kui keiser oli alaealine, valitses tema eest regent Fujiwarade hulgast, sai ta aga täisealiseks, tuli tal traditsiooni kohaselt abielluda neiuga Fujiwarade perekonnast. 794. a. tehti Nara asemel pealinnaks Heian, hilisem Kioto. Kuna Heian asus Fujiwarade territooriumil, siis aitas see nende võimu ainult kindlustada.

5. Jaapani kultuur varasemal keskajal.

Jaapani tolleaegse kultuuri arengule avaldas tugevat mõju Hiina - nii otseste sidemete kui ka Korea kaudu. Hiina mõjude kandjateks said sisserännanud käsitöölised, kunstnikud jne. Tähtis koht oli ka buda munkadel ja suhtlemisel Hiinaga. V - VIII saj. vahel tulid Jaapanis tarvitusele hiina hieroglüüfid. Hiina keel valitses ametlikes dokumentides, varasemas kirjanduses ja õukonnas. IX saj. koostati aga juba (kahe buda munga poolt) hiina lihtsustatud hieroglüüfide alusel jaapani silpkiri.

Jaapani kirjanduse vanimateks teostaks on "Muistsed annaaliid" (Kojiki)² aastast 712 ja "Jaapani ajalugu" (Nihongi) aastast 720. Nad sisaldavad minevikulisi müüte, muinasjutte, ballaade jne. Nels arendatakse keisrivõimu

¹ Fujiwara, l.: fudzivara.

² Kojiki, l.: kodziki.

kindlustamise eesmärgil ka legendi keisri jumalikust päritolust. 713.-733.a. vahelt pärineb teos "Kirjeldused maadest ja kommetest"(Fudoki), kus räägitakse Jaapani provintside geograafiast, rahvakommetest ja antakse hulgaliselt rahvalaule. VIII saj. teisest poolest või IX saj. algusest pärineb jaapani esimene luuleantoloogia "Kümmetuhat lehte" (Manyoshu)¹, mis sisaldab 4496 luuletust rahvalaule ja kunstloomingut. IX saj. ilmus antoloogia "Vanu ja uusi luuletusi"(Kokinshu)², mis sisaldab 1100 luuletust. Luule kõrval arenes proosa, mille nimekaks esindajaks on "Jutustus Gendzist" (Genji monogatari). See pärineb XI saj.algusest ja on Jaapani esimesi romaane. Autor on kõrgeistiharitud jaapani õuedaam Mursaki Shikubu. Romaanis jutustatakse aristokraadist naisteküti ja tema poja elust. Fujiwarade tõusu iseloomustab "Jutustus jõust ja kuulsusest" (Eiga monogatari). Kirjanduse levikut soodustas raamatute trükkimine, mida tehti ksülograafilisel teel, ja see sai alguse a. 770.

Hiina mõjud ulatusid ka ehituskunsti. Nara linna väljehitamisel kõigi tema losside, templite ja parkidega peeti silmas Tangi impeeriumi pealinna Changan. Hiina mõjul hakati ka siin ehitama budistlikke templeid ja kloostrid. VIII saj. Jaapani silmapaistvaim kloostr on Todaiji³, selles asetsev Buddha tempel on maailma suurim puitehitis. Samas templis asetseb 16 m kõrgune Buddha kuju, mille valmistamiseks kasutati 15 000 tonni vaske ja tina ning ca 7,5 tonni kulda. Oma aja valamiskunstile esitas see suuri nõudeid.

Edukalt arenes Jaapanis tuba varasel keskajal maalikunst ja muusika. Muusikariistadest võeti Hiinast üle flööti, kuuekeelne harf ja trumm, mida kasutati laulude saatmisel.

Hariduse levikut soodustas koolide asutamine VIII saj. Naras ja ka provintsid. Õpetust said aristokraatide lapsed. Õppeaineteks olid peamiselt konfutsiarism, õigusteadus ja kirjandus.

¹ Manyoshu, l.: manjosiu.

² Kokinshu, l.: kokinsiu.

³ Todaiji, l.: todaidzi.

IV. INDIA VARASEL KESKAJAL

1. India IV - V s a j. Gupta de riik.

Mainitud ajal elas Indias arvukalt suguharusid ja rahvaid, kes erinesid oma majandusliku ja kultuurilise arengu ning keele poolest. Mõnel pool püsis kindlalt veel ürgkogukondlik kord, teisel oli see lagunemas. Kõige enam arenenud piirkondades valitses aga orjanduslik kord ja suhteliselt kõrge kultuur. Kuid selle rüpes olid juurdumas juba feodaalsuhted. Elanikkonna peategevuseks oli põllumajandus. Kasvatati nisu, otra, riisi, hirssi, uba, mõningaid õlitaimi (seesam), vürtse (pipar, ingver), puuvilla, kanepit, lina, indigot jne. Üsna laialt oli levinud mooruspuu- ja kookospalmikasvatus. Kus võimalik, kasutati kunstlikku niisutamist. Loomadest kasvatati lehma, pühvleid, lambaid, mitmel pool kaameleid ja ka hobuseid. Põllumajanduse kõrval, eriti linnades, oli arenenud märkimisväärselt ka tööndus ja kaubandus.

Nimekamaks riigiks tol perioodil oli Gupta de riik Põhja-Indias, mille rajas a. 320 Magadha riigi valitseja Tšandragupta I. Riik sai oma nimetuse võimul olevast Gupta de dünastiast. Tšandragupta I järglaste ajal laienes riigi territoorium sõdade kaudu enamikule Põhja-Indiast. Dekkani kiltmaal ulatus see kuni Narbada jõeni. Riigi pealinnaks oli Gangese jõe ääres asetsev Pataliputra. Oma reisil Indiasse, Tseilonile ja Jaavale külastas Hiina reisija Fa Xian¹ V saj. algul ka seda linna, viibides seal kolm aastat. Tema arvates oli Pataliputra suur linn, elanikud rikkad, heatahtlikud ja õiglased. Seal leidis ka haigla, kus patsiendid võisid tasuta saada toitu ja arstimeid. Gupta de riik

¹ Fa Xian, 1.: fa sjen.

oli orjanduslik riik, kuid tema rüpes olid tugevnemas feodaalsuhted. Riigi eesotsas seisis piiramatult võimuga valitseja, maharadžadiradža - valitsejate valitseja.

Guptade riik oli jagatud provintsideks ja vürstkontadeks. Provintse valitsesid riigivõimu poolt ametisse nimetatud asehaldurid, kelleks sageli nimetati maharadžadiradža perekonna liikmeid. Vürstkontade eesotsas olid vasallvürstid. Kõige väiksemaks administratiivseks üksuseks oli küla, külavanemaga eesotsas. Valitseja pidevaks abistajaks oli nõukogu, mis koosnes aristokraatlikest ringkontadest pärinevatest kõrgematest ametnikest. Riigivõimu käsutuses oli üsna suur palgasõjavägi, mis oli välja kasvanud sõdadest ja aitas säilitada valitseja võimu alistasute üle.

Guptade riik hakkas nõrgenema V saj. keskpaiku. Selle põhjuseks oli vastuolude teravnemine seoses töötavate hulkade kasvava ekspluateerimisega, mida teostasid riik, orjanduslik aristokraatia ja uued feodaalisandid. Tugevnes ka vasallvürstide ja alistatud rahvaste piirid sõltumatusele. Otsustavaks Gupta riigi kokkuvarisemisel sai aga heftaliidide ehk valgete hunnide sissetung. Heftaliidid, kes olid V sajandil oma riigi rajanud Kesk-Aasiasse, tungisid sealt edasi Afganistani. V saj. 2. poolel algasid rünnakud Põhja-Indiasse, mis jätkusid VI saj. algul. A. 515 andsid heftaliidid Gupta riigile purustava löögi ja alistasid järgnevalt olulise osa Põhja-Indiast. A. 528 õnnestus India vürstidel heftaliide siiski võita ja nende edasitungile piir panna. Siitpeale algas heftaliidide taandumine. Umbes 540 a. paiku oli heftaliidide võim Indias lõplikult kokku varisenud. Laos ja häving, mida nad kaasa olid toonud, oli aga suur. Osa heftaliide lahkus Indiast, osa aga jäi sinna ja assimileerus kohaliku elanikkonnaga.

2. Harša riik. India poliitiline killustatus.

Pärast Guptade riigi langust oli Põhja-India poliitiliselt killustatud, jagunedes reaks suuremateks või väiksemateks vürstiriikideks. Põhja-India alade uueks ühendajaks sai VII saj. Thanesari ja Kanaudi vürstkondade valitseja Harša (606-647). Sõdade kaudu ühendas ta oma võimu alla peaaegu kogu Põhja-India. Vürstid, kes alistati, säilitasid oma võimu, kuid pidid taile maksu maksma ja osa võtma sõjakäikudest. Pealinnaks oli Kanaud Gangese jõe ülemjooksul. Kujuka kirjelduse Harša riigist ja tema isikust annab Hiina reisiija Xuan Zang¹, kes viibis VII saj. l.pööl India ja mitmed aastad Harša juures. Sealt nähtub, et Harša oli väljapaistev valitseja, väepealik ja ühtlasi ka poeet ning draamakirjanik. Kanaud oli Hiina reisiija arvates Põhja-India suurim ja ilusaim linn, jättes varju omaaegse Putaliputra. Harša riik oli jaotatud nagu omaaegne Guptade riiki provintsideks ja vasallvürstkondadeks, mille valitsemine oli asehaldurite ja vasallvürstide käes. Väikseimaks administratiivseks üksuseks oli siingi küla eesotsas vanemaga. Harša käsutuses olev armee koosnes jala-, ratsa-, vankri- ja elefantide väest. Harša surma järel lagunes ka tema riik. Põhja-India muutus jälle poliitiliselt killustatuks ning jäi selliseks mitmeks sajandiks. See kergendas sissetunge, mis tulid ikka loodest. A. 711 tungisid Induse jõe alamjooksu piirkonda araablased. Nad tõid siia islami ja assimileerusid järgnevalt kohalike elanikega. XI saj. l.veerandil said Põhja-India läänepoolsed alad rängalt kannatada Afganistanis asuva Ghasnaviidide riigi valitseja Mahmud Ghasnaviidi röövretkede tõttu. Veeti välja suuri varandusi, samuti rohkesti käsitöölisi, et kasutada nende oskusi mujal. Induse oru põhjaosa ühendati Ghasnaviidide riigiga. Mis puutub Lõuna-Indiasse, siis see oli poliitiliselt killustatud nii Guptade riigi ajal kui ka hiljem.

¹ Xuan Zang, l.: sjuan tsang.

3. Feodaalsuhete areng. Varase keskaja algus.

Nõukogude ajaloolaste arvates märgib orjandusliku Gupta riigi langus V saj. lõpul ja VI saj. algul Indias vanaaja lõppu ja feodaalperioodi, s.t. keskaja algust. Feodaalsuhted, nagu märgitud, olid kujunenud juba varem, kuid mainitud ajast peale muutuvad nad üha enam valitsevaks. Harša riik oli näiteks oma sotsiaal-majandusliku iseloomu poolest selgekujuline feodaalriik. Varasel keskajal, mis kestis kuni XII sajandini, oli maa kõrgeimaks omanikuks riigivalitseja-vürst. Suurema osa maid jättis ta tavaliselt enda käsutusse. Osa maid anti templitele ja kloostritele pärilikuks kasutamiseks. Riigi vastu viimati nimetatutel mingeid kohustusi ei olnud. Osa maid ühes talupoega-dega läks teenistustasuna ametiajaks riigiametnikele ja väeülematele. Väga tähtsatele isikutele või vürsti kõrgetele sugulastele anti maid seniks, "kuni paistab päike ja kuu", s.t. jäädavalt. Kõiki maid harisid loomulikult talupojad. Neid ekspluateeriti, ükskõik, kas nad asusid vürsti enda otseses käsutuses oleval maal või mujal. Maa kasutamise eest maksid talupojad peamiselt produktrenti, tavaliselt põllumajandussaadustes. Monel määral nõuti Indiaski tööd irrigatsiooni või mõneks muuks otstarbeks. Talupoeg oli isiklikult vaba, ta võis minna, kuhu soovis. Kuid mitmed asjaolud sidusid teda siiski kõige enam oma sünnikohaga.

4. Külakogukond.

Talupojad elasid nii Gupta riigi päevil kui ka hiljem külakogukondades, mis koosnesid mõnekümnest või mõnesajast perekonnast. Põllumaa oli perekondadel individuaalseks harimiseks, karjamaad, jäätmaad jne. aga ühiseks kasutamiseks. Külakogukonda kuulusid ka käsitöölised, kes töötasid kogukonna kasuks ja said selle eest

kogukonnalt tasu. 1853. aastal kirjutas K. Marx: "Need perekondlikult organiseeritud kogukonnad baseerusid kodutööndusel - käsitsi kudumise, käsitsi ketramise ja käsitsi maaharimise omapärasel kombinatsioonil, mis andis neile võimaluse end ise varustada."¹

Kogukonna eesotsas olid kogukonnavanem ja kirjutaja, kes said oma ameti pidamise eest tasu. Kogukonnavanem viis täide kogukonna koosolekute otsused, organiseeris mitmesuguste kõrgemalt poolt ettenähtud kohustuste täitmist jne.

5. K a s t i k o r d .

Nii Guptade riigi perioodile kui ka järgnevalt keskaegsele Indiale oli iseloomulik kastikord. Kastid olid suletud inimgrupid, keda ühendas pärandatav elukutse või seisuslik asend. Üksteisest olid kastid teravalt eraldatud. Igaühel neist olid omad tavad ja elulaad. Abielu eri kastide liikmete vahel oli keelatud. Kastide aluseks olid Vana-Indias tuntud neli seisust ehk varnat. Kõige kõrgema varna moodustasid brahmaanid - preestrid. Sellele järgnes kšatrijate varna, kelle liikmed tegelesid sõjanduse ja riigivalitsemisega. Neist madalamal seisis vaišjade kiht, kuhu kuulusid kaupmehed, käsitöölised ja täisõiguslikud talupojad. Neljas, nn. šuudrate varna haaras ühiskonna kõige madalama osa. Seoses tööjaotuse ja ka muude asjaoludega jagunesid seisuslikud varnad juba orjanduslikus ühiskonnas üha enam kitsamateks inimrühmadeks - kastideks. Eriti arvukalt jagunesid kaks viimast varnat. Keskajal see protsess süvenes. Feodalismi perioodil seisis ühiskonna tipus endiselt brahmaanid, kellele järgnesid kšatrijad ja radžpuudid. Mainitud kahe kasti hulka kuulusid feodaalid - maavaldajad, ametnikud, väepealikud ja brahmaanide hulgast, nagu varemgi, preestrid. Keskaegse

¹ K. M a r x ja F r. E n g e l s. Valitud teosed. I kd. Tln., 1957, lk. 270.

ühiskonna kõige madalamal astmel seisis nn. puutumatud, nagu tänavapühkijad, kingsepad, lihunikud jt. Nendega kokku puutumist loeti roojaseks. Isegi puutumatut varju eest pidi hoiduma. Seetõttu tuli puutumatut muudest inimestest lahus elada, nende templites mitte käia, nende kaevusid mitte kasutada jne. Iga kasti eesotsas oli oma nõukogu ja vanem, kes pidi valvama ettenähtud eluviiside täitmise järelle, ja kui vaja, ette võtma ka karistamisi. Kastikord aitas feodaalide võimu kindlustada. Brahmaanid õpetasid, et säärase kord, kus madalamad kihid peavad kuulekalt kõrge-
maile alluma, on jumala enda seatud.

6. L i n n a d . K ä s i t ö ö j a k a u - b a n d u s .

Nagu juba varem märgitud, oli Indias põllumajanduse kõrval arenenud ka käsitöö ja kaubandus. Guptade riik oli selle poolest üsna silmapaistev. Heftaliidide sissetung ja sõjad, mis Guptade riigi languse ajal toimusid, tegid linnadele suurt kahju. Kuid üsna peatselt - juba varasel keskajal - algas uus tõus, mida soodustas uus, progressiivsem tootmisviis. Linnad olid administratiivsed, aga ka töõndus-, kaubandus- ja kultuurikeskused. India käsitöölised valmistasid väga peent puuvillast ja siidriiet, ilusaid vaipu, juveeltoteid, metallesemeid jne. Oli arenenud ka laevaehitus ja mäetööndus. Viimane andis rauda, vaske, soola, kulda, hõbedat. Indias leiti ka kalliskive. Kaubanduslikud suhted oli arenenud mitmete maadega, nagu Taga-Indiaga, Hiinaga, Bütsantsiga. India kaupmehed käisid ka Jaapanis. Osalt peeti kaubanduslikke sidemeid kaugemate maadega merdpidi, osalt sai seda teha maadpidi. Indiast veeti välja puuvillast riiet, vürtse, eriti pipart, siis riisi, suhkrut, elevandiluu esemeid, kulda, vääriskive jne. India sissevecs oli seoses feodaalratsaväe kasvuga oluline koht hobustel, keda toodi Araabiast ja Iraanist. Teatud kaubanduslikud sidemed olid linnadel ka sisemaaga, kuna sealt saadi toiduaineid. Kuid

linna-käsitöölaliste tooteid talupoeg kuigi palju ei vajanud, kuna küllakogukonnas olid teatavasti oma käsitöölised. India käsitöölised, nagu kangrud, relvasepad, juveliirid jne., olid koondunud oma kastidesse. Uute tööalade juurdetulekuga kasvas ka kastide arv. Kaupmeestel olid oma kastid, mis kujunesid samuti vastavalt erialadele.

7. U s u l i n e i d e o l o o g i a . S e l l e o s a f e o d a a l s u h e t e k i n d l u s - t a m i s e l .

Valitsevaks usundiks kujunes Indias keskajal hinduism, mis arenes välja vanaindia usundist brahmanismist seoses selle transformeerumisega. Nagu brahmanismile nii ka hinduismile oli iseloomulik paljude jumalate olemasolu. Nendest olid tähtsamad Brahma, Višnu ja Šiva. Brahma peeti maailma loojaks, selle hingeks, Višnut loeti maailma alalhoidjaks, selle säilitajaks ning Šiva kehastas looduses esinevat hävitavat jõudu. Višnu teisendina oli laialt austatud Krišna kui tark nõuandja ja rööti puhuv armastusjumal. Jumalate kõrval austati ka mõningaid loomi (eriti lehma), taimi (lootos), jõgesid (Ganges). Eriti levinud oli Višnu ja Šiva kultus, nende auks ehitati hulgaliselt templeid. On märkimisväärne, et kultus (selles valitses üldse suur mitmekesisus) oli hinduismi ajal muutunud brahmanismiaegsega võrreldes demokraatlikumaks, rahvale lähedasemaks. Preesterkond püüdis lähendada jumalaid rahvahulkadele, näidates neid inimeste aitajatena, päästajatena. See soodustas oluliselt hinduismi positsioonide tugevnemist. Hinduismi nagu ka brahmanismi üheks iseloomulikuks jooneks oli usk hingede rändamisele. Selle alusel arvati, et inimese hing kehastub pärast surma mõne aja pärast uuesti ja see taassündimine kestab seni, kuni ta on pälvinud igavese õndsuse. Et seda saavutada, tuleb elada kõlbeliselt, täita kastikorra nõudmisi ja usulisi

ettekirjutisi. Millisesse kasti hing taassünnil sattus (inimene või taassündida loomana, linnuna jne.), see sõltus täielikult tema eelnevast elust. Sündis ta brahmaanina, siis loeti seda tema voorusliku elu tagajärjeks, sündis ta aga mõnes madalas kastis või roojasena, siis oli selles süüdi tema ebavooruslik elu. Hinduism õigustas ja kaitses kastikorda ning seega ka feodalismi perioodi sotsiaalset kihistumist ja rõhumist. Kui valitsevatel klassidel on hea elu ja teistel halb, siis on see õiglane, eelneva eluga ära teenitud.

Hinduismi kõrval eksisteeris keskajal Indias omapärase religioonina budism, millele oli aluse pannud Buddha l. aastatuhande keskel e.m.a. Budismi mõju nõrgenes aga tugevasti juba varase keskaja alguseks. Budism astus välja kastikorra vastu, mistõttu omal ajal see kindlustas talle poolehoidu. Kuid samal ajal püüdis ta inimesi eemale kiskuda võitlusest eluraskuste ja sotsiaalse rõhumisega. Budism kinnitab, et elu on kannatus. Seega nendel, kes eluraskuste all kannatavad, pole põhjust nuriseda, sest kannatus on elu seadus. Kannatuse põhjused on aga inimeses endas, tema soovides, ihades, kirgedes, elujanus. Kannatusest pääsemiseks ei tule võidelda maiste elutingimuste parandamise eest, vaid oma ihade ja elujanu vastu, nende hävitamiseks. Selleks on kaheksaastmeline tee, mille Buddha kätte näitas ja milles pearõhk on asetatud kõlbelsele elule. Inimese elu kõrgeimaks eesmärgiks budismi järgi on jõuda nirvaanasse, s.t. olukorda, kus kõik inimese ihad, soovid ja kired on kustunud. See tagavad erilise õndsusseisundi. Nirvaanasse jõudmisega lõpeb hinge rändamine, lõpeb taassündide ahel. Taassünd kestab seni, kuni inimene ei ole veel jõudnud kõrgele kõlbelsele tasemele, kuni temas püsivad veel mitmesugused ihad ja elujanu. Kuitaassündi enam pole, ei ole ka enam uut elu ega kannatust. Budismis kujunes välja kaks suunda: hinaajaana (väike sõiduk) ja mahajaana (suur sõiduk). Hinaajaana järgi on nirvaana tegelikult saavutatav väga vähesele. Mahajaana järgi olevat selleks siiski igalühel lootust, kuigi kõrgemate

olendite abil. Mahajaanas muutus Buddha ise jumaluseks, kellele abile loodeti. Peale selle oli veel olendeid (bodhisattavad), kellele tee nirvaanasse oli küll lahti, kuid kes sellest loobusid ja inimeste abistamiseks end taassünniahelasse lülitasid.

8. India kultuur Gupta de riigi perioodil ja varas- sel keskajal.

Feodaalsete tootmissuhete kujunemise ja kindlustumise periood Indias oli vägagi silmapaistev kultuuri arengu poolest. Teadustest olid eriti tuntud matemaatika, astronoomia ja arstiteadus. Juba enne meie ajaarvamist leiutasid india-lased nn. araabia numbrid, mis on nüüd üldiselt kasutusel. India matemaatikud oskasid arvutada ruut- ja kuupjuurt, lahendada võrrandeid kahe tundmatuga, olid üsna täpselt välja arvutanud π suuruse jne. Juba enne meie ajaarvamist oli tarvitusel ka oma kalender. India matemaatik ja astronoom Arjabhata, kes elas V ja VI saj., oli hästi tuttav kreeklaste teadussaavutustega (seejuures ka astronoomiaga) ja avaldas arvamust, et Päikese ja taev sfääri nähtav liikumine on tingitud Maa pöörlemisest.

Arstiteaduses oli oma aja kohta hästi arenenud diagnostika ja kirurgia. Tunti paljusid ravimtaimi ja kasutati edukalt diete ravi.

India kirjanduses, mis oli sanskritikeelne, leidsid enam viljelemist luule ja draama, seda eriti Gupta de ajal. Tolleaegse india kirjanduse kõige nimekamaks esindajaks oli poeet ja näitekirjanik Kalidasa, kes elas IV saj. lõpul ja V saj. l. poolel. Ta saavutas maailmakuulsuse. Eriti tuntud on tema draama "Sakuntala".

India kujutavas kunstis olid tol perioodil kõige enam arenenud arhitektuur ja skulptuur. Arhitektuuri esindavad imeväärse oskusega ehitatud templid. Neist on eriti kuulsad kaljutemplid Ajantas (Adžantas) (ehitamist alustati ju-

ba enne meie ajaarvamist, lõpetati VII saj.) ning Kailasa-natha koobastempel Elloras.

V. IRAAN ORJANDUSEST FEODALISMI ÜLEMINEKU PERIOODIL

1. S a s s a n i i d i d e r i i g i r a j a - m i n e j a s e l l e o l e m u s .

Üleminek orjanduslikust formatsioonist feodaalsesse toimus Iraanis Uus-Pärsia ehk Sassaniidide riigi ajal. Mainitud riik tekkis III sajandi 1. ja 2. veerandi vahetusel senise Partia riigi asemel. Selle rajajaks oli Farsi piirkonna vürst Ardašir, kes a. 224 võitis Partia vägesid, mille tulemusena Partia riik lakkas olemast. A. 226 laskis ta end kroonida šahhiks Ardašir I nime all. Ardašir I kuulus Sassaniidide dünastiasse ja valitseva dünastia järgi hakati uut riiki kutsuma Sassaniidide riigiks. Võim selles riigis oli tugevasti tsentraliseeritud ja koondunud piiramatult šahhi enda kätte. Provintse valitsesid keskvalitsemust sõltuvad väikevürstid või šahhi poolt ametisse nimetatud asehaldurid. Šahhivõimu toeks oli suur sõjavägi, mis koosnes ratsa- ja jalaväest. Oma sissetulekud riik elanikkonnalt võetavalt maamaksust ja pearahast. Sassaniidide riigi pealinnaks oli Ktesiphon, Iraani suurim linn.

Majanduslikult oli Sassaniidide riik oma parematel aastatel võrdlemisi arenenud. Elanikkonna enamik tegeles põllumajandusega: kasvatati teravilja, puuvilla, aga ka mitmesuguseid viljapuid. Paljudes kohtades kasutati kunstlikku niisutamist. Loomakasvatuses langes pearõnk lamba- ja kitsakasvatusele. Üsna olulisel kohal oli hobusekasvatus. Hästi oli arenenud ka käsitöö, nagu villase- ja siidriide valmistamine, vaibakudumine, relvade, keraamikatoodete, ehteasjade jne. valmistamine. Kaubanduslikud suhted olid Sassaniidide riigil Bütsantsiga, Indiaga ja Kesk-Aasia maadega.

Mis puutub orjusest feodalismi üleminekusse, siis al-
gas see III sajandil. Orje kasutasid tollal šaah, ilmalik
aristokraatia ja templid nii põllumajanduses kui kodus
majapidamises. Nende tähtsus hakkas aga põllumajanduses, sil-
mas pidades nende töö vähest produktiivsust, järk-järgult
langema. Orjade töö asemel, hakati ikka rohkem ja rohkem
kasutama sõltuvaks muudetud vabade kogukondlaste-talupoega-
de tööd. Isiklikult talupojad jäid vabaks, kuid suurmaama-
nikult, riigilt või templitelt kasutamiseks saadud maa-
eest tasusid feodaalrenti. Vaba kogukondlase orjastamine,
tema sõltuvaks muutumine on feodaalsuhete kujunemise üks
peanäitajaid. Valitsevaks usundiks Sassaniidide riigis oli
Zarathustra usund, zoroastrism, mis oli tekkinud Iraanis
juba varasematel aegadel. Zoroastrismile on iseloomulik
kahe printsiibi - valguse ja pimeduse, headuse ja kurjuse
- omavaheline võitlus. Inimesel tuleb selles võitluses hoi-
da valguse ja headuse poole, mis lõpptulemusena võidavad.
Neid printsiipe kehastavateks jumalusteks olid Ormuzd ja
Ahriman. Zoroastrismi prohvetiks oli legendaarne Zarathus-
tra. Zoroastrism aitas igati kaasa Sassaniidide dünastia ja
aristokraatia võimu kindlustamisele ja töötavate hulka-
de orjastamisele. Zarathustra usundi templite kasutuses
olid suured maavaldused, kuid sealt saadavatele sissetu-
lekutele lisanesis veel mitmesugused tulud elanikkonnalt. Ko-
gu töötavate hulkade elu oli vaimulikkonna kontrolli all,
temale allus ka kohtupidamine. Zoroastrismi vaimulikkond,
eriti tema kõrgem osa, moodustas koos ilmaliku aristokraa-
tiaga riigi valitseva kihi.

2. Rahvaliikumised ja
nende usulis-sektantli-
kud vormid.

Töötavate hulkade kasvav rõhumine kutsus rahva seas esile sügava rahulolematuse kehtiva olukorraga. See avaldus tugevnevas rahvaliidumises, mis arenes usulis-sektantlikes

vormides. Nimekamad neist on manihheism ja masdakism. Manihheism, rajatud zoroastrismi vaimuliku Mani poolt III saj. keskpaiku, lähtus küll zoroastrismile omasest dualismist, kahe printsibi võitlusest, kuid vastupidiselt zoroastrismile, mis kuulutas Sassaniidide ühiskonna ja riigi valguse kehatuseks, luges Mani seda pimeduse ja kurjuse sünnituseks. Mani ei kutsunud siiski otseselt võitluse Sassaniidide riigi vastu, kuid ta rõhutas, et kurjusele ja pimedusele rajatud maailm ikkagi hukkub ja valguse elemendid võidavad. Inimene on kurjuse looming, kuid temas on headuse ja valguse elemendid. Rikkusest kui kurjuse sünnitusest loobumisega ning askeetliku ja voorusliku eluga võib inimene kaasa aidata nende võidule. Rõhutatud rahvahulkades - talupoegades, käsitöölises, orjades - leidis manihheism laialdast poolehoidu. Neile oli vägagi vastuvõetav ja lohutav kuulda, et neid rõhuv ja ebavõrdsusele rajatud ühiskond on kurjuse kehatuseks ja et see kindlasti hukkub. Kuna manihheism oli suunatud riigi ja maksa kiriku vastu ja ta stimuleeris rahvahulka käärimist, alustati selle õpetuse pooldajate jälitamist. Mani vangistati ja hukati a. 276.

Masdakismi kui usulis-filosoofilise õpetuse rajajaks oli zoroastrismi vaimulik Mazdak. Iraanis leidsid masdakismideed sotsiaalsete vastuhakkude ja klassivõitluse edasisel teravnemise tingimustes lihtrahva hulgas suurt poolehoidu. Mazdak tugines kindlalt zoroastrismi seisukohale kahe printsibi võitlusest maailmas, võttes ühtlasi omaks ka manihheismi seisukoha Sassaniidide riigist kui kurjuse kehatusest. Kuid Mazdak ei propageerinud passiivset askeetismi, nagu seda tegi Mani, vaid kutsus võitlusesse senise ühiskonna kui kurjuse kehatuse vastu, selle hävitamisele. Valgus peab võitma ja võidab juba siin, maises maailmas, sest ta tegutseb teadlikult, kuulutas Mazdak. Kurjus aga tegutseb ebateadlikult, juhuslikult. Uue ühiskonna peavad oma aktiivse võitlusega rajama inimesed ise. See peab rajama senise ebavõrdsuse asemel täielikule võrdsusele. Selleks on tarvis ette võtta varanduste ümberjagamine ja õi-

guste võrdsustamine. Masdakismi lipu all kujunes Iraanis laialdane talupoegi, linnakehvikuid ja ka orje haarav sotsiaalne liikumine, mis on tuntud masdakistliku liikumise nime all. Talupojad hakkasid feodaalide maid ja varandusi ära võtma, jagades need omavahel võrdselt, nad keeldusid siin-seal maksude maksmisest jne. Kuna masdakistliku liikumise kasv ähvardas muutuda kehtivale korrale ohtlikuks, rakendas riigivõim selle mahasurumiseks sõjaväge. Liikumine purustati 529.a. Tuhanded sellest osavõtjad hukati, osa päästis end välismaale pagemisega. Hukati ka Mazdak.

3. Hosroes I reformid.

Kuna masdakistlik liikumine oli suunatud kasvava ja pealetungiva feodaalekspluatatsiooni vastu, siis selle mahasurumisega feodaalsuhted kindlustusid. Selles suunas mõjusid ka šahh Hosroes I (531-579) poolt läbiviidud reformid. Esikohal seisis maksureform. Maamaksu kindlaksmääramiseks võeti ette maade mõõtmine ja hindamine. Võeti arvesse, kas maid niisutati või mitte, milliseid kultuure kasvatati, kui palju oli maa valdajal tööjõudu, milline oli tegelik saagikus jne. Maamaks võeti suurelt osalt natuuras - põllumajandussaadustes -, linnalähedastes piirkondades osalt ka rahas. Pearaha tuli aga tasuda ainult rahas. Uue maksukorraldusega vähenes maksu sissenõudjate omavolitsemine, kasvasid riigi tulud (sellest oli keskviim vägagi huvitatud), paranes veidi ka talupoegade olukord.

Põllumajanduse arengule tuli kasuks ka see, et valitsus tõhustas iriigatsioone kanalite, tammide ja tiikide ehitamise näol. Hosroes I valitsuse ajal tugevdati sõjaväge regulaarüksuste loomise näol, kes said palga riigikassast ja moodustasid armee tuumiku. Tehti ümberkorraldusi ka riigivalitsemissüsteemi tugevdamise eesmärgil. Riigi

finantsorganitesse võeti meelsasti ametisse kaupmehi, sest neil oli sel alal töötamiseks kogemusi.

4. S a s s a n i i d i d e r i i g i v ä l i s - p o l i i t i k a .

Sassaniidide riik pidas tihti sõdu, kusjuures peamī-seks vastaseks oli Bütsants. Võitlus käis kaubateede pärast, mille üle valitsemine töötas anda rikkusi. Eriti tähtsat osa hakkasid sõjad etendama VI sajandil. Nii hõivasid Hosroes I väed Antiookia linna kui tähtsa majandusliku keskuse Süürias ja jõudsid välja Vahemerele. Võitlus jätkus Mesopotaamias ja ka Taga-Kaukaasias, mille kaudu Iraan taotles väljapääsu Mustale merele. Kui aga 561. (või 562.) aastal "igavene" rahu sõlmiti, jäid mõlema riigi valdused peaaegu endisteks. Hoolimata "igavesest" rahust, seisid Iraan ja Bütsants mõne aasta möödudes uuesti sõjajalal. Umbes 570. aasta paiku vallutasid Hosroes I väed Jeemeni. Sellega haaras Iraan enda kätte tähtsad kaubateed, mis läksid siit lääne-ida ja ida-lääne suunas ning ühendasid Bütsantsi nendes ilmakaartes olevate maadega. Sõda lõppes pärast Hosroes I surma, kusjuures Iraan säilitas Jeemeni. A. 604 algas üks suuremaid sõdu Iraani ja Bütsantsi vahel. Selle esimesel perioodil, kuni aastani 622, oli Iraan võidukas. Alistati Mesopotaamia, Süüria, Armeenia, hõivati Egiptus, läheneti korduvalt isegi Konstantinoopolile. Kuid ikkagi ei olnud Bütsants veel võidetud. 622. aastal asisid Bütsantsi väed koguni edukale pealetungile, mille tulemusena vallutati tagasi kaotatud alad. Siis ilmusid Bütsantsi väed Iraani pealinna Ktesiphoni alla. Kriitilises olukorras kukutati šahh Hosroes II troonilt ja hukati. Järgnevalt sõlmiti vaherahu, kusjuures Bütsants sai tagasi kõik kaotatud alad.

5. Sassaniidide riigi langus.

Sõjad, mida Iraan pidas Bütsantsiga, teine kord aga ka kirdealadele sisse tungida ähvardavate rändhõimude vastu, kurnasid ja nõrgestasid riiki, kõnelemata sellest, et sõjad nõudsid inimohvreid, viisid inimesi eemale loova töö juurest, süvendasid rahvahulkade eksploateerimist (maksude kasv jne.). VII saj. 1. poolel tekkis Iraanile uus vaenlane Araabia riigi näol. Võitlused araablatega algasid 630-ndatel aastatel ja lõppesid 651. aastal Sassaniidideriigi täieliku alistamisega.

VI. VARAFEODAALSE ARAABIA RIIGI MOODUSTAMINE JA ARENG.

1. Araablaste majandus ja ühiskondlik kord VI saj. lõpul ja VII saj. algul.

Enamik Araabia poolsaare araablasi koosnes tollal beduiinidest. Nomadiseerides laiadel stepi- ja poolstepi aladel, mida leidis eriti rohkesti poolsaare keskosas - Nedždis -, kasvasid nad kaameleid, nende kõrval aga ka lambaid ja veiseid ning siin-seal hobuseid. Kaamel andis piima ja liha söögiks, nahka jalatseiks, villa riide ja villi valmistamiseks. Pealegi oli ta hädavajalik vedudeks ja ratsasõiduks. Elati vilttelkides. Paikselt elasid araablased seal, kus looduslikud tingimused võimaldasid tegelda põllundusega ja aiandusega. Säärasteks piirkondadeks olid eriti Jeemen ehk nn. õnnelik Araabia, Nedždi kaguosas asetsev Jamaama ja Punase mere ääres asetseva Hidžaasi piirkonna oasid. Kasvatati otra, nisu, viinamarja, datlipalmi, vürtsi ja aromaatsaid taimi. Kasutati ka kunstlikku niisutust.

Käsitöö oli arenenud peamiselt linnades, kus valmistati relvi, ehteasju, nahkesemeid jm. Beduiinid tegid suure osa vajaminevatest tarbeesemetest endale ise. Mis puutub kaubandusse, siis Araabia poolsaar oli loomulik transiitmaa. Vahemere idaranniku piirkondadest avanes tee läbi Hidžaasi ja Jeemeni Mesopotaamiasse, Indiasse ja Etioopiasse. Sama teed pidi liikusid kaubad ka vastupidises suunas, läände. Transiitkaubandusest võtsid Araabia kaupmehed loomulikult ka ise osa. Paraku polnud konjunktuur transiitkaubanduseks alati soodus. Eriti halvenes see pärast seda, kui Sassaniidid 570. aasta paiku alistasid Jeemeni. Sassaniidid olid huvitatud, et kaubavahetus Bütsantsi ja Idamaade vahel toimuks läbi Iraani, mitte aga Jeemeni kaudu. Kaubateede nihkumine Punase mere piirkonnast Pärsia lahele oli raskeks lõögiks Jeemenile, aga see avaldas negatiivset mõju ka kaubandusele Hidžaasis. Mõnesugune kaubavahetus toimus ka beduiinide ja Hidžaasi ning Jeemeni paiksete araablaste vahel, kuna ühelt poolt võidi pakkuda karja- ning teiselt poolt põllundus- ja aiasaadusi. Nimekamad kaubalinnad ning omanäolised käsitöökeskused olid Meka ja Jabrib Hidžaasis ning Sana ja Nedžran Jeemenis. Eriti tähtis kaubalinn oli Meka, kuna siin toimusid iga-aastased laadad, mis tõmbasid kokku Araabia poolsaarelt kõiki, kellel oli vaja midagi müüa või osta. Loomulikult viibis siin neil aegadel ka väliskaupmehi. Kaubandusele tuli kasuks asjaolu, et Meka oli suur usukeskus. Siin asus kõigile araablastele tuntud Kaaba-nimeline tempel paljude hõimujumalate kujudega. Erilise austuse osaliseks oli aga templi seinasse paigutatud must kivi, mida peeti taevast langenuks (meteoriit). Kaaba tempel Mekas oli palverännakute kohaks. Loomulikult tulid palverännakud kasuks Meka kaubandusele. Ühiskondlikult arengult, silmas pidades soodsaid tingimusi põllumajanduses ja aianduses, eriti aga kasulikku transiitkaubandust oli varasemal ajal kõige ettejäädnum Jeemen. Juba 1. aastatuhandel e.m.a. paiknesid siin majanduslikult ja kultuuriliselt suhteliselt kõrgelt arenenud orjanduslikud riigid. Neist oli

vanamaailmas eriti tuntud Saaba oma viiruki, mürri ning kulla ja hõbeda poolest. II saj. lõpul e.m.a. tõusis Saaba kõrvale Himjar, kelle õitseng langeb IV sajandisse ja V sajandi algusse. Orjandusliku ühiskonna rüpes hakkasid siin juba kujunema feodalismi elemendid. Jeemeni arengule andsid aga ränga hoobi välississetungid. VI sajandi 1. veerandi lõpul tungisid Jeemenisse Etioopia väed, alistades Himjari, 570. aasta paiku langes Jeemen Sassaniidide riigi ülemvõimu alla. Nagu juba märgitud, oli see suureks löögiks Jeemeni kaubandusele. Võõramaise võimu ja transiitkaubanduse tähtsuse languse tõttu algas stagnatsioon kogu Jeemeni majandus- ja kultuurielus.

Mujal Araabia poolsaarel oli VI saj. lõpul ja VII saj. algul ürgkogukondlik kord lagunemas ja orjanduslik elulaad kujunemas. Ühenduses sellega kasvas varanduslik ebavõrdsus. Hõimuaristokraatia eesotsas hõimupealikutega haaras enda kätte üha enam karjamaid ning suurendas oma karja, kasutades seejuures orjade ja lihtbeduiinide tööjõudu. Eeltoodud põhjustel ja seoses elanikkonna kasvuga hakkas VI saj. lõpul ja VII saj. algul ekstensiivse karjapidamise tingimustes kimbutama lihtbeduiine karjamaade nappus. Elatusvõimaluste kitsenemise pinnal hakkasid üha rohkem teravnema sotsiaalsed vastuolud hõimuaristokraatia ja lihtbeduiinide vahel. Siin ja seal puhkesid aga ka võitlused karjamaade pärast hõimude vahel. Kõige kaugemale oli ürgkogukondliku korra lagunemine ja orjandusliku elulaadi tekkimine jõudnud Hidžaa- sis, eriti Mekas. Oma osa selles protsessis etendas kaubandus. Mis puutub Mekasse, siis juhtivat osa etendas siin Kuraiši-nimelise hõimu aristokraatia, kellel olid suured maaalad linna ümbruses põllunduse ja aianduse viljelemiseks. Tööjõuna kasutati orje ja sõltuvaid beduiine. Tulu saadi samuti kaubandusest ja eriti liigkasuvõtmisest. Kuraiši aristokraatia kontrolli all seisis Meka laadad ja ka Kaaba tempel.

2. I s l a m . A r a a b i a r i i g i t e k k i m i n e .

Klasside kujunemine ja sotsiaalsete vastuolude teravnemine Araabia poolsaarel olid põhilisteks eeldusteks riigi tekkimisele. Hõimuliitude kujunemine, mis tugevdas hõimuaristokraatia positsiooni, näitas selgesti edasiminekut poliitilise ühinemise poole. Kasvavad püüdlused poliitiliseks ühinemiseks peegeldusid aga taotlustes üle minna polüteismilt monoteismile. Islami kui monoteistliku religiooni kujunemises kajastus kujukalt riigi tekkimise protsess. Islami võit aitas seda protsessi kiirendada ja lõpule viia. Islami algne võit ja Araabia riigile aluse panemine toimus Hidžaaasis, kus sotsiaal-majanduslik areng oli loonud selleks kõige soodsamad eeldused. Islami rajajaks oli Mekast pärinev Kuraiši hõimu kuuluv Muhamed. Uus religioon rajanes ühelt poolt monoteistlikel püüdlustel Araabias endas, aga ka elementidel judaismist, ristiusust ja zoroastrismist. Uues usus olid tähtsad eriti viis põhipunkti, islami nn. viis sammast: Allah on ainujumal ja Muhamed on tema kõige tähtsam prohvet, usklik peab viis korda päevas palvetama, ühe kuu kestel aastas paastuma, vaeste heaks kümnist maksuma ja vähemalt kord ette võtma palverännaku Mekasse. Islam võttis omaks ka fantastilise usu viimsesse kohtupäeva, mille järel õiged lähevad paradiisi, uskumatud ja ülekohtused saavad aga karistada. Tähtsal kohal seisis nõudmine võidelda uskumatute, s.t. mitte-islamiusuliste, mittemuhameedlaste vastu. Säärasest võitlusest osavõtjaile töötati osasaamist sõjasaagist ja langemise korral kohest paradiisi pääsemist. Islami põhimõtted on fikseeritud koraanis, islamiusuliste peamises pihas raamatus. Koraani kõrval on tähtsaks islami usuelu ja õigusliku korra tundmaõppimise allikaks sunna, mis rajaneb Muhamedile omistatud ütlustel ja tegudel. Uus õpetus leidis esialgu vastuvõtmist ainult Muhamedi perekonna kitsas ringis. Meka aristokraatia suhtus sellesse vaenulikult,

kuna kartis monoteismi võidu järel suurt kasu tootvate palverännakute ärajäämist Kaaba templisse, sest viimane oli tollal veel kõigi hõimujumaluste austamise koht. Muhamedil tuli ähvarduste mõjul Mekast lahkuda. Ta siirdus Jatribi, hilisema nimega Mediinasse, kus oldi vaenujalal Mekaga. See ümberasumine, tuntud hidžra nime all, toimus a. 622. Siit peale algab muhameedlik ajaarvamine. Mediinas sai islam endale kindla baasi ja levis edasi Hidžaasi beduiinide hulka. Muhamed polnud aga mitte üksi usu levitaja, vaid ka võitluse organiseerija Meka vastu. Kuna jõudude ülekaal kujunes Muhamedi kasuks, alistus Meka a. 630 vastava kokkuleppe alusel. Meka aristokraatia töötas vastu võtta islami ja soosida selle levikut. Kaaba tempel muudeti ainult Allahi templiks, islami peapühamuks, kuid jäi endiselt Meka aristokraatia hoole alla. Muhamedile kuulus nii vaimulik kui ka ilmalik võim. Seega oli pandud alus Araabia riigile Hidžaasis, kusjuures Muhamedi kõrval kuulus juhtiv osa Meka ja Medina aristokraatiale. Kui Muhamed a. 632 suri, tunnustas juba üsna oluline osa Araabia poolsaarest islami ja kuulus Araabia riigi koosseisu.

3. Araablaste varasemad vallutused.

Pärast Muhamedi surma läks uues riigis nii ilmalik kui ka vaimulik võim nn. kaliifide ehk prohveti asemike kätte. Kaks esimest neist, Abu Bekr (632-634) ja Omar I (634-644), olid Muhamedi lähedased kaasvõitlejad ja sugulased: esimene tema äi ja teine - väimees. Kolmas kaliif - Othman (644-656) - kuulus aga Meka rikkasse Omaijsaadide suguvõsasa, kes oli algal suhtunud Muhamedisse koguni vaenulikult. Neljas kaliif - Ali (656-661) - oli Muhamedi lemmiktütrel Fatima abikaasa. Kõik need kaliifid valitsesid Mediinast. Üsna peatselt pärast Muhamedi surma viidi lõpule Araabia poolsaarel elavate hõimude ühendamine ja algasid sõjad Bütsantsi ja Sassaniidide riigi vastu. Vallutused pidid tooma

juurde uusi maid - pehmendama seega vastuolusid aristo-
kraatia ja lihtbeduiinide vahel - ning andma rikkusi, eri-
ti ülikuile, sõjasaagi kujul. Lõpuks oleksid need toonud
kaasa Vahemerelt itta kulgevate tähtsate kaubateede lan-
gemise araablaste kätte. Sõjad algasid Abu Bekri ajal,
kuid peamised tulemused esimeste kaliifide ajal saavutas
Omar. Pärast Bütsantsi vägede ränka lüüasaamist Jarmuki
lahingus 636.aastal viidi 630-ndate aastate 2.poolel Pa-
lestiina ja Süüria alistamine lõpule. A. 639-642 hõivati
enamik Egiptusest ja a. 643 Liibüa. A. 642 tungisid araab-
lased ka Taga-Kaukaasiasse. Edukalt arenes võitlus Sassa-
niidide riigigagi. Pärast Kadisja lahingut a. 637 langes
araablaste kätte Sassaniidide pealinn Ktesiphon, Nihavendi
lahing a. 641 andis araablastele uue võidu ning 651.aas-
taks, s.t. juba pärast Omari surma, viidi Sassaniidide riigi
alistamine lõpule. Sassaniidide riigi koosseisu kuulu-
nud Mesopotaamia hõivati juba varem. Nii oli Araabia riik
ehk kalifaat kasvanud kaugele üle poolsaare piiride. Araab-
laste suur sõjaline edu oli tingitud oluliselt Bütsantsi
ja Sassaniidide riigi nõrkusest. Teatud osa etendas siin
aga ka asjaolu, et lihtrahvas polnud vastupanust araab-
lastele huvitatud, sest elati raske rõhumise all ja araab-
lastelt oodati kergendusi. Siin ja seal tervitati nende tu-
lekut. Oma osa etendas muidugi ka araablaste sõjaline võim-
sus. Araablaste innustas võitlema majandusliku kasu saami-
se lootus, aga ka usuline fanatism. Araablaste võimu valla-
tatud maade üle aitas kindlustada nende esialgselt üsna
mõõdukas poliitika. Alistatud aladel säilitati enam-vähem
senine kord. Jäi püsima senine asjaajamiskeel: Süürias ja
Palestiinas kreeka keel, Egiptuses kreeka ja kopti keel,
Iraanis ning Mesopotaanias pärsia keel. Jäid käibele ka se-
nised rahaühikud. Üldiselt maksis ususallivus. Maa valdami-
ses toimusid muidugi mõningad muutused. Võidetud maast jäi
suur osa riigile, kes andis selle kasutamiseks paiksetele
talupoegadele ja ka karjakasvatajatele. Osa maid läks Araa-
bia ülikutele ja osa jäi endiste feodaalide kätte. Senine
feodaalne ekspluateerimine alistatud maades jäi püsima, sa-

muti orjandus, kui see oli olemas. Paljud sõjavangid muudeti orjadeks ja läksid Araabia aristokraatide kasutusse. Alistatud elanikkonnalt nõutav maks ei olnud esialgu eriti suur. Osa araablasi rändas vallutatud maadesse, uutele aladele. Osa neist muutus paikseteks, tegeldes põllumajandusega, käsitöö või kaubandusega, osa jäi aga edasi rändkarjakasvatajateks. Vallutatud aladele tekkisid mitmel pool araablaste sõjalised laagrid, millest hiljem arenesid linnad, nagu Basra ja Kafa, Siraz jt.

4. S i s e v a s t u o l u d e t e r a v n e m i - n e A r a a b i a ü h i s k o n n a s . O m a i - j a a d i d e k a l i f a a d i a l g u s .

Riigi moodustamine, monoteismi võit ja kalifaadi järgnev sõjalise ekspansioon ei kõrvaldanud siiski vastuolusid Araabia ühiskonnas: need koguni süvenesid ja teravnesid. Seoses sõdade ja maadevallutustega rikastus Araabia aristokraatia. Eriti luksuslikuks muutus selle osa aristokraatia elulaad, kes oli elama asunud majanduslikult enam arenenud Süüriasse. Sealsete feodaalide elulaad oli ahvatlevaks eeskujuks. Lihtaraablased oma suures enamikus elasid aga endiselt kehvalt. Kaks esimest kaliifi ei püüdnud end eraldada lihtrahvast, mis tuli nende autoriteedile kasuks. Othmani ajal muutus aga riigivõim selgesti aristokraatlikuks. Riigiameteid jagas uus kaliif oma sugulastele. Othmani silmapaistvaks toetajaks oli ta lähedane sugulane, Süüria asehaldur Muavija. Säärane olukord süvendas vastuolusid ja rahulolematust, mida ruttasid ära kasutama Othmani poliitilised vastased. Nende hulgas oli tähtis koht Ali pooldajatel, nn. ši-iitidel. Võitluses võimu pärast rõhutasid ši-iidid, et kaliifi koht peab kuuluma Muhamedi seaduslikele järglastele, kelleks loeti Alid ja tema

järglasi abielust Fatimaga. Šii-liidid moodustasid algul puhtpoliitilise voolu, kuid peatselt esindasid nad ka usulist, islamis šii-ismi nime all tuntud suunda. See tugines ainult koraanile ja jättis kõrvale sunna. Šii-ismi kõrval kujunes islamis veel teine suund - sunnism -, mis tugines nii koraanile kui ka sunnale, oli oma iseloomult ortodoksaalne ja sai valitsevaks. Võitluses võimu pärast tuginesid Omaijaadid sunnismile. Aliide ja Omaijaadide kõrval pretendeerisid võimule veel karidžiidid. Karidžiidid kaitsesid sotsiaalset võrdsust, rõhutasid, et maa peab kuuluma islami kogukonnale ja sõjasaak tuleb jagada võrdselt võitlusest osavõtnud muhameedlaste vahel. Kaliifi koht tuleb täita valimise põhjal, millest on õigus osa võtta kõigil muhameedlastel. Karidžiidide poliitiline suunitlus, milles kajastusid Araabia ühiskonna laiemate ringkondade taotlused, muutus hiljem samuti usuliseks sektiks. Võitlus võimu pärast arenes aga järgmiselt. A. 656 tapeti Othman, kusjuures kaliifiks sai Ali, keda Muavija ja tema kaaslased ei tunnustanud. Karidžiidid otsustasid mõlemad kõrvaldada, et kindlustada nii võimalus kaliifi valimiseks kõigi muhameedlaste poolt, kuid atendaat Muavijale ebaõnnestus. Samal aastal kuulutas Muavija end kaliifiks. Algas Omaijaadide kalifaadi aeg, mis kestis 661.-750. aastani. Kuna Omaijaadide pealinnaks oli Damaskus, siis seda aega on nimetatud ka Damaskuse kalifaadi ajaks.

6. O m a i j a a d i d e - a e g s e d v a l - l u t u s e d .

Omaijaadide ajal araablaste sõjaretked jätkusid. Võitluses Bütsantsi vägedega, eriti aga berberi hõimudega viidi VIII saj. algul lõpule Põhja-Aafrika alistamine. A. 711 läks araablaste väepealik Tarik üle praeguse Gibraltari väina Pürenee poolsaarele, kus araablaste sõjaline edu jätkus.¹ Pürenee poolsaarel tehti lõpp läänegootide

¹ Praegusele Gibraltari kaljule, kuhu ehitati tugev linnus, anti nimeks Džebel al Tarik, s.t. Tariki kalju.

riigile ja 714. aastaks alistati peaaegu kogu poolsaar. Järgnes sissetung üle Pürenee mägede Prantsusmaale. Seal, Poitiers' lahingus a. 732, pani nende edasitungi seisma riigi majordoomus Karl Martell. Mõne aja pärast tuli araablastel Prantsusmaalt lahkuda.

Süüria sadamates ehitasid araablased endale sõjalaevastiku, millega kindlustati ülemvõim Vahemere idaosas. Korduvalt võeti ette sõjakäike Bütsantsile kuuluvasse Väike-Aasiasse; sõjakäigud ulatusid kuni Marmara mereni. Kolmel korral püüti vallutada Konstantinoopolit, kuid tagajärjetult. Pärast lüüasaamist 741. aastal loobusid araablased Väike-Aasia vallutamisest ja see jäi suurelt osalt Bütsantsile. 715. aastaks viidi lõpule põhiliselt ka Taga-Kaukaasia alistamine. Araablased püüdsid kindlustada oma võimu samuti Kesk-Aasias. Nende ekspansioon sinna viis aga 751. aastal kokkupõrkeni Tangi vägedega. Lahing lõppes araablaste võiduga. Tegelikult jäi seisma nii ühe kui teise poole edasitung. Araablaste ülemvõimu alla langes ka Afganistan. 4. 711 tungisid araablased Induse alamjooksu piirkonda. Kaugemale indialaste vastupanu tõttu ei jõutud. Osa sissetungijaid hävitati, osa aga assimileerus kohaliku elanikkonnaga.

6. K a l i f a a d i s i s e k o r d O m a i - j a a d i d e a j a l .

Samal ajal uute vallutustega said teoks mitmed muutused kalifaadi sisekorras. Kaliifi võim muutus pärandatavaks, mis pidi aitama kindlustada ja tugevdada valitseva dünastia positsiooni. Kogu riik jaotati viieks asehaldurkonnaks, mille eesotsas seisvad asehaldurid-emiirid olid ametisse seatud keskvõimu poolt. Nendele kuulus nii kohalik tsiviil- kui ka sõjaline võim. Asehaldurite kahest abilisest tegeles üks finants ning teine (kadi) usu- ja kohtuasjadega. Kaliifi üldjuhtimisel töötavatest keskametkondadest olid tähtsamad finants- ja sõjaline ametkond. Enam tagaplaanil seisis

ühiskondlike tööde ametkond, kuigi ka selle juhtimisel tehti mõndagi.

Ühenduses suurte vallutustega hakkas Araabia alasid üha enam haarama feodaliseerumisprotsess. Vallutatud aladest avaldasid suurt mõju feodaliseerumisele eriti Sassaniidide ja Bütsantsi riik, kus feodalism oli kõige kaugemale arenenud. Kalifaadi üldiselt varafeodaalses ühiskonnas püsis aga edasi orjanduslik ning ka patriarhaalne elulaad, eriti nomaadidel. Omaijaadide kalifaadis oli suur osa maast otseselt riigi käes. Osa maad läks iktaa nime all läänivaldustena feodaalidele väeteenistuse kindlustamiseks. Maid anti ka tsiviilteenistuses olevatele ametnikele. Osa maid oli valitseva dünastia käes, osa kuulus araabia aristokraatidele ja muudele feodaalidele, vähehel määral oli maad ka väiketalupogadel eraomandi alusel. Maa kasutamine põllumajanduses või ka rändkarjanduses toimus igal pool otseste tootjate poolt, kes isiklikult olid vabad. Põlluharijate ja karjakasvatajate ekspluateerimine toimus mitmesuguste nendelt nõutavate maksude näol. Riigile otseselt kuuluvatelt aladelt läksid maksud otse riigi kätte. Riik sai tulusid ka osalt riigile mittekuuluvalt maavalduselt, peamised tulud tulid maamaksust ja pearahast. Maamaks, mida maksti natuuras või ka rahas, oli mittemuhameedlastel suurem kui muhameedlastel. Pearaha maksid ainult mittemuhameedlased, täiskasvanud mehed. Teatud tulud laekusid ka töönduse ja kaubanduse maksustamisest. Seoses araablaste uue sõjalise ekspansiooniga toimus nende endi jätkuv väljarändamine. Omaijaadide ajal muutus araabia keel ainsaks asjaajamiskeeleks, temast sai riigikeel. Kogu kalifaadis hakkas maksma ühtne rahasüsteem riigi poolt käibele lastavate kulddinaaride ja hõbedirhemite näol. Omaijaadid rajasid ka postiühenduse kalifaadi eri osade vahel. See teenis esijoones küll riiklikke vajadusi, aga posti kasutamine oli võimalik ka eraisikutel.

Suurte vallutustega kaasnes ka islami levik Vahemere idaranniku aladel, Iraanis, Kesk-Aasias, Afganistanis, Mesopotaamias, Egiptuses, Põhja-Aafrikas, Pürenee poolsaarel ja

mujal. Omaijaadide ajal sai teoks islami lõplik lõhenemine kaheks peasuunaks - sunnismiks ja ši-ismiks.

7. O m a i j a a d i d e l a n g u s .

Omaijaadide võimu sotsiaalne baas oli suhteliselt kitsas ja tugines peamiselt Araabia aristokraatialle - tegelikult sellele osale, kes oli seotud Süüria ja Egiptusega. Mitteamablastest feodaalide hulgas valitses Omaijaadide vastu teatud rahulolematust, kuna nende privileege ja maavaldust küllalt ei respektieritud. Vastarinnas seisid need, kes kaitsesid Ali järglaste õigusi kaliifi kohale, ja karidžiidid, kellel teatavasti olid erinevad arvamused kaliifi koha täitmise küsimuses. Märkimisväärne on rikka Abbassiidide suguvõsa liitumine vastarinnaga. Abbassiidid olid Muhamedi onu järglased ja toetasid varem aliide. Kuid hiljem alustasid nad võitlust juba oma võimu eest. Omaijaadide võimule eriti ohtlikuks sai aga rahulolematuse kasv laialdes rahvahulkades, kelle eksploatatsioon suurenes aastast aastalt. Selle tagajärjel puhkesid mitmel pool rahva ülestõusud. Rahvahulkade rahulolematust püüdsid ära kasutada Omaijaadide mitmesugused poliitilised vastased. Kõige silmapaistvamaks ja tagajärjekamaks kujunes ülestõus, mis algas a. 747 Mervi oasis Kesk-Aasias endise orja Abu Muslimi juhtimisel. Abu Muslim taotles Omaijaadide võimu hävitamist ja rahva olukorra parandamist. Ülestõus haaras talupoegi, käsitöölisi ja ka kaupmehi, sunniite, ši-ite ja karidžiite, muhameedlasi ja mittemuhameedlasi. Kesk-Aasiast jõudis ülestõus Iraani ja Mesopotaamiasse. On märkimisväärne, et Abbassiidid suutsid ülestõusu oma võimu kindlustamise huvides hästi ära kasutada. Võitlus Omaijaadide vastu arenes Abbassiidide musta lipu all. Ülestõusnute vastu saadetud väed said lüüa. A. 750 purustati Omaijaadide väed lõplikult, kaliif Mervan II pages Egiptusse, kus hukkus. Omaijaadide kalifaadi aeg oli lõppenud. Rahvahulkade võitluse kandel tulid võimule Abbassiidid Abul Abbasi kaliifiks kuulutamisega. Abbassiidide kalifaat kestis a. 750-1258.

B. ARENENUD FEODALISMI PERIOOD

I. TANGI IMPEERIUM VIII SAJ. 2. POOLEL JA IX SAJANDIL

1. Majanduse areng.

Impeeriumi 2. poolel jätkus majanduse tõus. Laienes teravilja külvipind, paranes saagikus, laienes kunstlikniisutamine ning tee, puuvilla ja mooruspuu kasvatamine, Rohkem hakati tähelepanu pöörama ka suhkruroole. Elanikkonnana juurdekasv võimaldas rakendada põllumajanduses rohkem tööjõudu. Edu saatis ka tööstust. Eraettevõtted töötasid kõigil neil aladel, kus varemgi, kusjuures eriti olid arenenud siidi-, portselani- ja paberitööndus. Ikka rohkem pandi rõhku toodangu kvaliteedile ja maitsekusele. Tangi impeeriumi 2. poolel kindlustusid lõplikult käsitöölise tsunftilised organisatsioonid - hanid. Eraettevõtete kõrval levisid tollal mitmel alal (rahamüntimine, relvade valmistamine, soolatootmine, siidriide, paberi, suhkru jne. valmistamine) üsna laialt riiklikud ettevõtted. Tähtsal kohal oli laevaehitus. Ehitati isegi laevu, mille pardale mahtus 600 - 700 inimest ja mis võisid ette võtta üsnagi kaugeid reise. Riigi ettevõtetes töötasid töökohustuste korras tavaliselt talupojad. Eriti edukalt arenes kaubandus. Laevaehituse arenedes tulid kaubateedena kasutusele Hiina suured jõed. Väliskaubandust peeti selliste maadega nagu India, Indoneesia, Jaapan, Iraan. Suurimaks sadamalinna oli endiselt Guangzhou, sisemaa nimekamateks linnadeks aga Changan ja Luoyang. Majandusliku arenguga ühenduses kasvas vajadus raha järele. Tangi impeeriumi 2. poolel tulid kasutusele nn. lendavad rahad ehk vekslid, mis vähendasid vajadust kaasas kanda vaskmünte ja hõbekange.

2. Muutused agraarsuhetes. Senise osemesüsteemi la- gunemine.

Tangi impeeriumi 2. poolel hakkasid muutuma senised agraarsuhted. Feodaalid, lähtudes soovist suurendada oma tulusid, haarasid enda kätte üha rohkem riigimaid ühes talupoegadega. Nende püüdeks oli saavutada nende kasutuses olevate riigimaade suhtes pärandamisõigus. Uudismaad, mida feodaalid laskisid üles harida oma talupoegadel, kuulusid seaduspäraselt eraomandina neile. Kuid polnud vähe juhtumeid, kus feodaalid juba varem ülesharitud riigimaid uudismaadeks, s.t. nende eraomandiks kuulutasid. Riigi ülem-omandiõigus maade suhtes nõrgenes. Maade ja talupoegade kaotamise tulemusena vähenesid riigi tulud. Tangi impeeriumi 1. poolel kindlalt kehtinud osemesüsteem lagunes. Talurahva olukord halvenes, tema ekspluateerimine kasvas. Feodaalid nõudsid renti oma suva järgi, riigivõim aga püüdis tulude vähendamist tasa teha maksude suurendamisega.

3. Riigi kesk võimu nõrgenemine. An Lushani mäss. Välist- võimsuse langus.

Seoses muutustega maavalduse struktuuris nõrgenes, nagu märgitud, riigi majanduslik potentsiaal. Samal ajal suurenes suurfeodaalide ja asehaldurite majanduslik ja poliitiline võimsus. See julgustas neid astuma võitlusse riigivõimu vastu. Üks silmapaistvamaid väljaastumisi algas 755. aastal võimsa asehalduri An Lushani¹ juhtimisel.

¹ An Lushan, l.: an lušan.

Mässuliste kätte langesid pealinnad Luoyang ja Changan. Keisriri tuli pageda. An Lushan laskis end keisriks kuulutada, mis oligi mässu algatamise eesmärk. 757. aastal tapasid An Lushani ta võistlejad, kuid mäss jätkus uue troonipretendendi juhtimisel. Alles 763. aastal õnnestus Tangi dünastial see lõplikult maha suruda. Kuid riigi keskvoim oli nõrgenenud. See soodustas feodaalide maavalduse edasist kasvu riigimaa arvel.

Mitmed asehaldurkonnad jäid järgnevalt riigi kontrolli alt hoopis välja. Samal ajal nõrgenes ka Tangi riigi välisvõimsus. Korea vabastas end Tangi impeeriumi sõltuvusest. Sagenesid mõningate rändrahvaste pealetungid, millega seoses läks kaotsi riigi territooriumi jne.

4. Yang Yan¹ maksureform.

Nagu nägime, halvenes riigi majanduslik olukord eriti riigimaade vähenemise tõttu. Talupoegade rendi suurendamine ei suutnud kaotust tasa teha. Riigi tulude suurendamine oli aga hädavajalik ja selleks kehtestati 780. aastal riigi esimese ministri Yang Yani poolt väljatöötatud maksureformi seadus. Selle alusel maksustati kõik, kellel oli maad ja kes polnud mõne erioiguse alusel maksu maksimisest vabastatud. Nii langesid maksu alla ka feodaalide, kaupmeeste ja käsitööliste maad. Maksu maksjate ring laienes. Maa ostmine ja müümine jäi vabaks. Kui palju maadkellelgi võis olla, seda riik enam ei normeerinud. Uus seadus sanktsioneeris kogu feodaalide käes oleva maa kuulumise neile. Seega lakkas olemast senine maa jaotamise kord, mis oli valitsenud Tangi impeeriumi 1. poolel. Riigi tulud suurenesid esialgu tõepoolest mõnel määral. Ent need oli tunduvalt väiksemad, kui loodeti. Oli suurfeodaale ja asehaldureid, kes tundsid end küllalt tugevatena ja ei maksnud midagi.

¹ Yang Yan, l.: jang jan.

5. Talurahvasõda IX sajandil.

Talurahva olukorra raskendamine ägendas võitlust feodaalse rõhumise vastu. IX saj. keskpaigast peale tugevnesid rahutused eriti. Mitmel pool puhkesid ülestõusud. 874. aastal ühinesid soolakaupmees Wang Xianzhi¹ juhtimisel Kirde-Hiina ülestõusukolded ühiseks võitluseks. Algas talurahvasõda. 875.a. liitus ülestõusnutega Huang Chao² (kes nooremas eas oli samuti tegelnud soolakaubandusega) oma võitlussalkadega Shandongi³ poolsaarelt. Igal pool, kuhu ülestõusud ilmusid, hävitati julmad suurfeodaalid, ametnikud ja liigkasuvõtjad kaupmehed. Nende varandus võeti ära ja jagati vaestele. 878.a. tõusis Huang Chao - pärast Wang Xianzhi sattumist vaenlaste kätte ja hukkamist - järjest laieneva talurahvasõja ainujuhiks. Valitsusel ei olnud esialgu jõudu talurahvaliikumise mahasurumiseks. 878.aasta lõpul koondas Huang Chao oma väed Jangtse äärde: ületati jõgi, algas edasiliikumine lõuna poole. Kõikjal ühinesid ülestõusnutega talupojad. 879.aastal hõivas Huang Chao Guangzhou, seejärel aga suundus uuesti Hiina põhjapoolsetele aladele. 880.a. hõivas ta Luoyangi ja 881.a. Changani. Keiser pages Sichuani⁴ provintsi. Huang Chao armee oli kasvanud selleks ajaks 600 000 meheni. Ise lasi ta end a. 880 keisriks kuulutada. Pagenud keisri ja tema nõuandjate jälitamisele ei asunud. Seega anti vastaspoolele hingetõmbeaega. Suur oht sundis valitsevat feodaalide klassi koondama kõik oma jõud Tangi dünastia ümber. Valitsusvägede löögivõimet tugevdas eriti see, et õnnestus appi saada šato rändhõimu väga tugev ratsavägi. Siis algas pealetung ülestõusnutele. 883.aastal oli Huang Chao sunnitud Changani lahkuma. Sõjalistele lüüasaamistele kaasnesid lahkheid ülestõusnute juhtkonnas. Mõned pealikud lahkusid Huang Chao juurest ja jätkasid võitlust omal käel. Mõned läksid

¹ Wang Xianzhi, l.: wang sjentszi.

² Huang Chao, l.: huang tšhau.

³ Shandong, l.: šantung.

⁴ Sichuan, l.: sötšhuan.

koguni meelituste peale üle vaenlase poolele. Huang Chao taganes Shandongi provintsi. Siin sai ta 884.aastal lüüa ja lõpetas elu enesetapuga. 901.aastaks oli kogu talurahvasõda likvideeritud. Talurahvasõda nõrgestas feodaalkonda (paljud feodaalid tapeti) ja muutis ta esialgu ettevaatlikumaks talurahva rõhumisel. Ülestõus nõrgestas tunduvalt ka Tangi dünastia võimu.

6. T a n g i d ü n a s t i a j a i m - p e e r i u m i l a n g u s .

Nagu märgitud, oli Tangi dünastia võim nõrgenenud. Kuid samal ajal tõusid talurahvasõja likvideerimisel silmapaistnud väepealikute tähtsus. Nende käsutuses olid mõnel pool suured väeüksused. A. 907 kõrvaldas üks neist - Zhu Wen¹, kellel oli õukonnas eriti suur usaldus - keisri troonilt. See oli Tangi dünastia ja impeeriumi lõpp.

II. FEODAALNE SONGI² RIIK HIINAS

1. S o n g i r i i g i r a j a m i n e .

Tangi dünastia langemise järel polnud Hiinas pikka aega püsivat keskvõimu. Sisevõitluste tagajärjel vaheldusid aastatel 907-960 viis dünastiat, mille tõttu seda ajajärku kutsutakse viie dünastia ehk Wudai³ perioodiks. Ühelgi nendest dünastiatest ei olnud võimu kogu Hiina üle. Eriti killustatud olid lõunapoolsed alad, kus oli tekkinud rida iseseisvaid riike. Wudai perioodi iseloomustab mitmesuguste sõjalis-feodaalsete grupeerivate omavaheline võitlus ülemvõimu pärast. A. 960 laskis end keisriks kuulutada Hiina väepealik Zhao Kuangyin⁴. Sõjaväe abiga õnnestus tal oma

¹ Zhu Wen, l.: tšu wõn.

² Song, l.: sung

³ Wudai, l.: utai.

⁴ Zhao Kuangyin, l.: tšau kuangjin.

võimu kindlustada. Zhao Kuangyin pani aluse Songi dünastiale, kellel õnnestus Hiina suures osas uuesti ühendada. Vastavalt dünastiale nimetati ühendatud Hiinat Songi impeeriumiks. Songi riigi pealinnaks oli kuni 1127.aastani Kaifōng.

2. Kidanite Liao ja tanguutide Lääne-Xia riik.

Songi riik oli territooriumilt tublisti väiksem kui Tangi impeerium oma hiilgeajal. Osa maid oli kaotanud oma nõrgenemise perioodil Tangi impeerium, osa kaotati aga Wudai ja Songi riigi ajal võitluses kidanite ja tanguutidega. Kidanite hõimud elasid varasemal ajal Sise-Mongoolias, tegeldes rändkarjakasvatuse ja osalt ka küttimisega. Feodaalsuhete arenedes kujunesid eeldused riigi tekkimiseks. X saj. algul kuulutas üks hõimu pealikest - Abugi ehk Apoka - end keisriks, pannes nii aluse varafeodaalsele tsentraliseeritud kidanite riigile. 947. aastast nimetati uut riiki Suur-Liao¹ riigiks. Kohe algasid ka sõjad ja vallutusretked. Edu kindlustas kidanitele väga tugev ratsavägi. Sõdade tulemusena kujunes Ida-Aasias suur riik, mis ulatus Jaapani merest Ida-Turkestanini ja Kollasest merest Taga-Baikali aladeni. Suur-Liao riiki kuulusid ka Mandžuuria ja osa Põhja-Hiinast. Korea ja Tiibet pidid tunnustama kidanite ülemvõimu ja maksma makse. Songi riik ei kaotanud kidanitele mitte ainult suuri maa-alasid, vaid muutus sõjaliste lüüasaamiste tagajärjel ka Suur-Liao maksualuseks. Liao riik oli omal ajal silmapaistev ka kultuuri arengu poolest. Kidanitel oli oma kiri, kirjandus (raamatuid trükiti ksülograafiameetodil), kunst, koolid jne.

Tanguutide hõimud olid Tangi impeeriumi ajal asunud Lõude-Hiina aladele ja tunnustanud Hiina ülemvõimu. X saj. lõ-

¹ Liao, l.: ljaui.

pul löid nad aga Gansu ja Shenxi¹ provintsi maadel ise-
seisva riigi, mis on ajaloos tuntud Lääne-Xia ehk Xi Xia²
riigi nime all. Siit peale algasid ka sõjad, osalt Songi
riigiga ja osalt kidanitega. Riigi valitseja võis sel kor-
ral tugineda kiirele ja väga võitlusvõimelisele ratsa-
väele, nn. raudsetele kullidele. Eriti tunduvalt laienes
Lääne-Xia territoorium Hiina loodeosa arvel. Siingi pidi
Songi riik nõustuma makse maksma. Tanguudid löid üsna oma-
pärase kultuuri, mille õitseng oli XII sajandil. Neilgi
oli oma kiri, kirjandus, kunst, muusika ja koolid.

3. A g r a a r s u h t e d . T a l u r a h v a o l u k o r d j a ü l e s t õ u s u d X - X I I s a j .

Agraarsuhted arenesid edasi alustel, mis olid kaju-
nenud Tangi impeeriumi hilisemal perioodil. Jätkus nii
feodaalide kasutuses oleva maavalduse kui ka nendele kuu-
luva eramaavalduse kasv. See toimus endiselt suurelt osalt
riigimaa, aga ka ülesharitud uudismaa arvel. Mõningate ar-
vestuste järgi oli kuni 80 % künnimaaast juba läinud feodaa-
lide kätte. Riigivõimu püüded kehtestada uuesti riigi kõr-
gem omandiõigus kõigi maade üle ei andnud tulemusi. Talurah-
va ekspluateerimine suurenes pidevalt. Feodaalid nõudsid
sageli kuni 70 % saagist endale ja lisaks sellele veel ko-
hustuslikku tööd. Sellises olukorras jätkus loomulikult ta-
lurahva võitlus feodaalse rõhumise vastu. Üks suuremaid
ülestõuse puhkes a. 993 Sichuanis. Ülestõusnute kontrolli
alla langes suurem osa sellest provintsist, kaasa arvatud
mitmed linnad. Vihatud feodaalid ja ametnikud hävitati. Võit-
lus toimus vaeste ja rikkaste võrdsustamise loosungi all. Sel-
le kehatuseks pidi olema uus riik, mis kuulutati välja
Suure Shu nime all. Ülestõus kestis kuni 995. aastani, mil
see valitsusvägede poolt purustati. A. 1043 puhkes ülestõus

¹ Shenxi, l.: sensi.

² Xi Xia, l.: Si sja.

Shandongi provintsis. Selle ülestõusu tuumiku moodustasid sõdurid; nendega liitusid talupojad ja linlased. Seegi ülestõus suruti valitsusvägede poolt maha. Suure ulatuse saavutas klassivõitlus Songi riigis XII sajandi 20-ndates aastates. Seekord haaras ülestõus peamiselt kesk- ja lõuna-provintsid. Üks ulatuslikumaid tolle aja ülestõuse toimus aastail 1120-1122 Fang La juhtimisel. Ülestõus haaras nelja provintsi Hiina kesk- ja lõunaosas. Ülestõusnute armee suurus oli umbes miljon meest, nende kätte langes rida linnu, nende hulgas ka Hangzhou.¹ Valitsusvägedel kulus ülestõusu mahasurumiseks 15 kuud. Suure ulatuse võttis talurahva ülestõus ka aastatel 1130-1135 Hunani ja Hubei² provintsis. Sellest võttis osa üle 400 000 mehe. Siingi kuulutati välja uus riik, mille ülesandeks pidi olema võrdsuse kehtestamine. Samal ajal puhkes väiksemaid ülestõuse mitmel pool Songi impeeriumi territooriumil, mis aga kõik likvideeriti.

4. Wang Anshi³ reformid.

Feodaalkonnale väga ohtliku ülestõusuliikumise kasv, mis näitas sotsiaalsete vastuolude suurt teravnemist, võitluse tugevnemine feodaalsete klikkide vahel õukonnas endas ja sõjalised kaotused kidanitele ja tanguutidele näitasid, et riigi sise- ja välispoliitiline olukord on muutumas ikka tõsisemaks. Nendes tingimustes kasvas valitsevates ringkondades mõte reformide vajadusest. Keisrile esitati mitmeid ettepanekuid ja projekte. Reformidega alustati a. 1069, mil riigis sai esimese ministri asetäitjaks Wang Anshi (aastast 1070 esimene minister). Tema arvates pidid reformid Songi impeeriumi sisemiselt tugevdama: parandama finantsolukorda, nõrgestama klassivõitlust, tõhustama ametnike tööd ja tegema otstarbekamaks riigikaitse. Riigi tulu-

¹ Hangzhou, l.: hangtšou.

² Hubei, l.: hupei.

³ Wang Anshi, l.: wang anši.

de suurendamiseks ja maksunduse korra-
 stamiseks alustati maa-
 de ümbermõõtmist ja hindamist. Selle alusel määrati hiljem
 maksud. Põllumajanduse tulukuse tõstmiseks laiendati ja
 parandati mitmeti irrigatsioonisüsteemi. Töökohustus, mis
 oli talupoegadele sageli üle jõu käiv, tuli ümber arvata
 raha peale ja rahas ka maksta. Vaesemad talupojad tuli sel-
 lest kohustusest vabastada. Seni oli talupoeg pidanud puu-
 duse korral vilja laenama kaupmehelt või feodaalilt, kes
 selle eest võttis kuni 300 % aastas, nüüd hakkas sääraseid
 laene andma riik, võttes laenult 40 % aastas. See oli riigile
 ka teatud tuluallikaks. Võitluses elukalliduse ja spe-
 kulatsiooniga hakkas riik laskma turule kaupu (seejuures ka
 toiduaineid) mõõdukate hindadega oma tagavaradest, mis ko-
 gunesid maksudest. Kaupu oli võimalik osta ka järeelmaksuga
 20-protsendilise lisamaksu eest. Riik hakkas andma rahalist
 laenu. Sel teel loodeti mõnel määral lihtsustada majanduslikku
 olukorda leevendada. Ametnike töö parandamiseks hakati riigieks-
 samitel konfutsianistliku ideoloogia kõrval nõudma mõ-
 nel määral ka praktilisi teadmisi. Riigikaitse tugevdamiseks
 ja riigi kulutuste vähendamiseks sel alal nähti ette senise
 palgalistest koosneva sõjaväe reorganiseerimine. Iga kümme
 talu pidi andma ühe mehe sõjelistele organitele käsutusse ja se-
 da ka ülal pidama. Põllutöödest vabal ajal organiseeriti nei-
 le sõjaline väljaõpe ja vajaduse korral astusid nad kohe
 vaenlase vastu. Senist palgaarmeed oli sel teel võimalik
 vähendada. Riik hakkas suuremat rõhku panema ka relvatöö-
 kodade asutamisele ja relvatagavarade soetamisele. Kuigi
 feodaalse riigi tugevdamiseks olid reformid vajalikud, olid
 reaktsioonilised feodaalid ja kaupmehed-spekulandid nende
 vastu. Ühiskonnas endas käis äge võitlus reformi pooldajate
 ja vastaste vahel. Kaks korda kõrvaldati Wang Anshi oma ko-
 halt, 1085. aastal aga lõplikult. Reformid tunnistati keh-
 tetuks. Selle tagajärjel puhkes XII saj. talurahva anti-
 feodaalne võitlus uue jõuga.

5. Tööndus, kaubandus, linnad.

Tööndus tegi Songi riigi ajal üsna olulisi edusamme. Kõige rohkem arenes edasi metallurgia. Rauda, vase, tina, kulla ja hõbeda tootmine oli mitu korda suurem kui Tangi impeeriumi ajal. See võimaldas töödelda rohkem metalli relvadeks ja igapäevasteks tarbeesemeteks. Oma tähtsusest teisel kohal seisis tekstiilitööstus mitmesuguste puuvillaste ja siidkangaste valmistamisega. Siiditööstus andis väga mitmekülgset toodangut, nagu mustriaga siidriiet, tülili, kreppi, tafti, ja brokaati, mida üksioli 42 sorti. Edusamme tegi ka portselanitööstus, kus hakati valmistama rohekaid ja hallikassiniseis toonides väga ilusaid ja peenemaitselisi vaase ja muid esemeid. Sagedaste sõdade tõttu hoogustus relvatööstus ja merekaubanduse arenedes laevaehitus. Songi riigi periood on silmapaistev kolme tähtsa leiutise poolest: püssirohi, kompass ja trükikunst. Püssirohtu tarvitati esialgu ilutulestikuks, aga varsti ka sõjatehnikas (süütenooled, -kettad jne.). Primitiivne kompass kastikesse paigutatud magnetiseeritud nõelaga võimaldas korraldada kaugeid meresõite. Trükikunsti leiutajaks oli Bi Sheng¹, kes võttis tarvitusele savist valmistatud üksikhieroglüüfid. Senine ksülograafiline raamatute trükkimise meetod püsis loomulikult edasi, kuid uus viis tuli ikka rohkem ja rohkem tarvitusele. Kuna paber oli olemas ja selle valmistamine üha laienes, siis kasvas Songi riigi ajal oluliselt ka raamatute trükkimine. Tööstuslikus toodangus oli endiselt suur osa täita linnakäsitöölistel. Mis puutub riiklikesse ettevõtetesse, siis nende arv suurenes ja paljud neist hakkasid kujunema tööjaotusega, manufaktuuri tüüpi ettevõteteks. Songi riigi perioodil nõrgenesid sõdade ja rahutuste tõttu kaubandussidemed kirdes, põhjas ja loodes olevate aladega, kasvas aga sisekaubandus ja eriti kaubandus mitmete meretaguste maadega. Kaubandust raskendasid tollid, mida riik võttis kaupadelt nii provintside

¹ Bi Sheng, l.: pi šōng.

piiridel kui ka sisse- ja väljaveol. Kaupmehed ja käsitöölised pidid maksma riigile makse ning andma talle kaupu turuhinnast madalama hinnaga. Sääraste kaupade müümine oli riigi üheks tuluaallikaks. Kaubanduse edasiareng nõudis muutusi ka maksevahendites. Songi riigi ajal tulid vaskmüntide kõrval laialt käibele raudmündid ja nende kõrval XI saj. alates ka paberrahad. Raha vahetati vastavates rahavahetuskontorites. Songi riigi ajal jätkus Hiina linnade kui administratiivsete, käsitöö- ja kaubanduskeskuste kasv. Suuremad neist olid nüüd Kaifōng, kus elas 1 400 000 - 1700000 inimest ja Hangzhou veidi vähema elanike arvuga. Linnatänavad olid tavaliselt kitsad, sillutamata ja öösel valgustamata. Pimedus valitses tänavatel seda enam, et majade aknad olid ehitatud tavaliselt õue poole. Majad olid suurelt osalt ühekorruselised, kuid rikkamad kaupmehed, feodaalid jne. elasid ka mitmekorruselistes hoonetes. Mida tähtsam linn, seda uhkem oli tema välisilme oma losside, parkide ja aedadega. Riigiasutused ja tähtsate isikute majad asusid tavaliselt linna idaosas, muu rahvas elas aga lääneosas. Linna tööline elu tuikas sel ajal päeval, valgust valgeni.

6. Võitlus tsurtšenitega.

XII saj. hakkas Songi riiki ähvardama uus välisõht tsurtšenite sissetungi näol. Tsurtšenite hõimud asusid Mandžuurias ja kuulusid Liao riigi võimu alla. Seoses kidanite riigi nõrgenemisega löid nad a. 1115 iseseisva varafeodaalse riigi Akuda juhtimisel, kes laskis end keisriks kuulutada. Tsurtšenite riiki kutsuti Jini¹, s.t. küldseks riigiks. Kuna Songi ja Jini riigil oli ühine vaenlane Liao riigi kujul, siis lepiti kokku võitluseks viimase vastu. A. 1125 Suur-Liao riik purustati. Osa kidaneid rändas lääne poole ja rajas Kesk-Aasias Lääne-Liao

¹ Jin, l.: tsin.

ehk Karakitai riigi. Songi impeerium oli lootnud abi saada Liao vastu, kuid seisis nüüd vastamisi uue vaenlasega. Juba a. 1127 alustasid tšurtšenid edukat võitlust Songi riigiga. Samal aastal langes tšurtšenite kätte Songi riigi pealinn Kaifōng ja ka keiserlik perekond. Selle järel kuulutati 1127. aasta lõpul Hiina lõunapoolsete alade uueks keisriks vangilangenud keisri poeg. Siit peale algas Lõuna-Songi dünastia ja riigi periood, mis kestis 1279. aastani. Pealinnaks sai Hangzhou. Tšurtšenid tegid Jini riigi pealinnaks praeguse Pekingi. Võitlus jätkus. A. 1129 ületasid tšurtšenid Jangtse jõe ja taotlesid ka Lõuna-Songi riigi alistamist. Kuid sissetungijatele ei astunud vastu mitte ainult Songi armee, vaid ka rahva hulgast kerkinud partisanide väeosad. Üheks nimekamaks tšurtšenitevastase võitluse juhiks oli Hiina väepealik Yue Fei¹, kelle vaprust hiljem lauldes ja lugudes ülistati. Jangtse lõunapoolsetelt aladelt õnnestus tšurtšeneid lõpuks välja tõrjuda, kuid Songi riigi olukord jäi siiski raskeks. Feodaalid ei ilmutanud erilist võitlustahet. Pealegi toimusid 1120-ndates ja 1130-ndates aastates mitmed talurahvaülestõusud, mis riiki nõrgestasid. A. 1141 (või 1142) oli Songi riik sunnitud Jiniga rahu sõlmima. Rahulepingu alusel tuli loovutada tšurtšenitele nende poolt vallutatud maad, maks-
ta kontributsiooni hõbedas ja siidis ning tunnistada end Jini riigi vasalliks.

7. Hiina kultuur Tangi ja Songi impeeriumi ajal.

Mainitud ajal arenes Hiina kultuur oluliselt edasi. Juba enne meie ajaarvamist olid hiinlased tarvitusel võtnud oma kirjamärgid - hieroglüüfid. Suurt rõhku pandi nende kalligraafiaale. Ületamatuks meistriks sel alal loeti Wang Xizhid² (307-365). Paberi valmistamine algas teatavasti I saj. algul m.a.j. XI saj. leiutas Bi Sheng lii-

¹ Yue Fei, l.: jüe fei.

² Wang Xizhi, l.: wang sitši.

kuva šrifti ja see võeti trükitehnikas tarvitusele. Kuid laialt jäi kasutusele raamatute trükkimisel ka senine ksülograafiline meetod. Songi impeeriumi ajal, nagu varem juba märgitud, tuli tarvitusele kompass ja leiutati püssirohi. Koole, kõrgemaid ja madalamaid, oli Tangi ja Songi riigi paljudes linnades, nii riiklikke kui ka eraisikute poolt asutatuid. Paljudes linnades olid olemas raamatukogud, suurim neist asus keiserlikus õukonnas. Tangi impeeriumi ajal, VIII saj. hakkas pealinnas ilmuma esimene hiina ajaleht, mis sisaldas mitmesugust ametlikku informatsiooni ja oli trükitud ksülograafilisel teel. Samal ajal rajati pealinnas õpetlaste koondis (õpetlaste palat), mis pidi tegelema teadusliku uurimisega, koostama sõnastikke jne. Hiljem võrsus sellest nn. Hanlini Akadeemia, mis tegutses 1911. aastani.

Juba vanast ajast peale on Hiinas arendatud mitmesuguseid teadusi, nagu ajalooteadust, matemaatikat, astronoomiat, arstiteadust, geograafiat, filosoofiat jne. Need kasvasid välja praktilise elu vajadustest, aga ka teoreetilisest huvist mitmesuguste küsimuste vastu. Historiograafiale on Hiinas teatavasti aluse pannud Sima Qian¹ (145 või 135–86 e.m.a.) oma tööga "Ajaloolised märkmed". See käsitleb Hiina ajalugu kaugetest aegadest peale kuni I saj.e.m.a., andes tähtsate isikute elulugusid, andmeid majanduselu, poliitilise võitluse, sõdade, kultuuri jne. kohta. Mainitud töö oli eeskujuks järgnevate aegade ajaloo kirjutajatele. Tangi impeeriumi ajal ilmus ca 2200 tööd. Üksikuuriijaist olgu märgitud kõigepealt Ouyang Xiu² (1007–1072) oma "Viie dünastia ajaloo". Käsitledes nn. Wudai perioodi (907–960), rõhutab ta tugeva, tsentraliseeritud monarhia voorusi, kuna sisevõitlused toovad ainult kahju. Eriti suureks saavutuseks oli aga Hiina ajaloolase ja riigitegelase Sima Guangi³ (1017 või 1019–1086) ja mõnede teiste ajaloolaste koostööna XI sajandil kirjutatud Hiina ajalugu, mis haaras Hiina mineviku

¹ Sima Qian, l.: sõma tshjen.

² Ouyang Xiu, l.: oujang sjou.

³ Sima Guang, l.: sõma guang.

ca IV sajandist e.m.a. kuni X sajandini m.a.j. Muidugi oli siin tähtis koht reserveeritud dünastiade käsitlemisele, nagu see oli tavaline tolleaegses Hiina ametlikus historiograafias. Kuid seal käsitleti palju muudki: majandust, sise- ja välisvõitlust, kultuuri jne. Töö oli teatud määral pragmaatilise iseloomuga, kuna ta pidi olema abiks riigivalitsemisel.

Märgatavad edasinihked matemaatikas, astronoomias ja arstiteaduses algasid VII saj. Selle sajandi l. poolal oli Hiinas üle 3000 matemaatiku, kelle uurimistöö oli küllaltki spetsiifilise iseloom. Oma kalender loodi Hiinas enne meie ajaarvamist, aasta pikkuseks arvestati 365 $\frac{1}{4}$ päeva. Hiinlased koostasid ka vanima tähtede kataloogi, kus oli arvele võetud 800 tähte. Hiina arstid uurisid edukalt inimorganismi ja tema talitlusi, kasutasid raviks tagajärjekalt massaaži ja nõelatorkeid, mitmesuguseid taimi, nagu ženšenni, mägiteelehte, mägiarnikat jne. Tegeldi ka alkeemiaga, otsides keisrite jaoks elueleksiiri, mis teeks nad surematuks. Arvukad katsed aitasid siingi tuua aine töölistesse keemilistesse protsessidesse selgust.

Oma panuse andsid Hiina reisijad teiste maade ja rahvaste tundmaõppimisse. Aastatel 399-414 sooritas Fa Xian¹ läänepoolsete alade kaudu reisi Indiasse. Tagasiteel peatus ta Tseilonil ja Jaaval. Aastail 627-645 sooritas oma India-reisi Xuan Zang², minnes sinna samuti läänepoolsete alade kaudu (läbi Kesk-Aasia ja üle Hindukuši). Aastail 671-695 tegi Yi Jin³ merereisi Indiasse Lõuna-Hiinast. Teel peatus ta ka Sumatral. Kõik reisikirjeldused on tähtsad läbikäidud alade geograafia, ajaloo, majanduse ja kultuuri tundmaõppimise allikad. Loomulikult tegelesid Hiina õpetlased ka oma maa geograafilise uurimisega, mille tulemused publitseeriti eri uurimustena või üldistes töödes.

¹ Fa Xian, l.: fa sjen.

² Xuan Zang, l.: sjuan tsang.

³ Yi Jin, l.: ji tsin.

Mis puutub filosoofilisse mõtlemisse, siis see arenes eriti intensiivselt XI ja XII saj., s.o. Songi riigi ajal. Elav huvi oli kasvamas maailma tekkimise ja olemuse probleemide vastu. Konfutsianism kui ametlik ideoloogia neile küsimustele vastust ei andnud. Vastuse otsimisel nende probleemidele pörkusid kokku materialistlikud ja idealistlikud vaated. Tolleaegse materialistliku suuna peaesindaja Zhang Cai¹ (1020-1077) rõhutas, et maailm eksisteerib sõltumatult inimese teadvusest. Kõigi maailma asjade aluseks on materiaalne substants tsi, millel on mitmesugused vormid. Kõik asjad ja nähtused on vastastikkult seotud. Areng toimub kas aeglaselt või äkiliste muutuste kujul, aga ikkagi vastandite võitluse tagajärjel. Idealistliku suuna suurimaks esindajaks oli Zhu Xi² (1130-1200). Ta kinnitas, et maailmas eksisteerib mõistuspärane loov jõud - li -, mis passiivse mateeria tsi vormistab konkreetseteks asjadeks, on nende valitsejaks ja olemise juhtijaks, jäädes ise aga inimõistusele lähemalt tunnetamatuks.

Zhu Xi arendas edasi konfutsianismi, täiendades ja süstematiseerides seda. Ta rõhutas, et konfutsianism ei vaja erilist kiriklikku organisatsiooni, nagu see on budismil ja taoismil. Seda asendab riigiparaat. Konfutsianism kindlustas oma positsiooni ametliku ideoloogiana Zhu Xi tegevuse kaudu. Uuel kujul vastas ta enam valitseva klassi huvidele. Seda, täiustatud konfutsianismi on nimetatud hiljem ka neokonfutsianismiks.

On märkimisväärt, et Hiinas hakati koostama ka entsüklopeedilise iseloomuga töid. Esimese entsüklopeedia koostas õpetalane Du You³ (735-812) Tangi riigi ajal. See koosnes 200 köitest ja sisaldas ülevaateid ja andmeid Hiina ajaloost, majandusest, riigivalitsemisest, sõjaväe jne. kohta. Songi riigi ajal, XI sajandil koostas erikomisjon 1000-köitelise

¹ Zhang Cai, l.: tsang tsai.
² Zhu Xi, l.: tsü si.
³ Du You, l.: tu jou.

entsüklopeedia üldise tiitli all "Raamatukogude varakamber".

Hiina tolleaegses kujutavas kunstis oli silmapaistval kohal ehituskunst. Väga omapäraseks saavutuseks siin on Suur Hiina müür, mille ehitamine algas juba enne meie ajaarvamist ja lõppes IV saj. m.a.j. Müür algab Gansu provintsi¹st ja ulatub Liaodongi¹ poolsaareni. Hiina müüri pikkus on 4000-5000 km, kõrgus kuni 16 meetrit ja keskmine laius 6,5 meetrit. See ehitus oma kaitsemeeskondadega pidi ära hoidma vaenlase sissetungi põhja poolt. Paraku ei suutnud ta alati oma ülesannet täita. Silmapaistvad tolleaegses arhitektuuris on kaljutemplid ja pagoodid. Viimased kui paljukorruselised tornehitised teenisid osalt memoriaal- osalt kultuslikke ülesandeid. Tugevasti oli arenenud skulptuur. Tangi, eriti aga Songi ajajärgul jõudis kõrgele tasemele maalikunst. Juhtival kohal seisis maastikumaal mägede ja vetega. Rohkesti maaliti ka lilli ja linde. Vähem oli levinud portreemaal. XII saj. asutati Kaifõngi maalikunstiakadeemia, mis koondas endasse parimad kunstnikud ja pidi hoolitsema selle eest, et kunst seisaks kõrgel tasemel. Hiina nimekaimaks maalikunstnikuks (oli ühtlasi ka luuletaja) oli Wang Wei (699-761).

Hiina kirjanduses domineeris luule, mille kuldseks ajajärguks on peetud sajandeid VIII-XIII. Tolle perioodi suuremateks meistriteks olid poeedid Li Bo² (701-762), Du Fu³ (702-770), Songi riigi aegse luulekoolkonna rajaja Ouyang Xiu⁴ (1007-1072), poetess Li Qingzhao⁵ (1081-1140) jt.

¹ Liaodong, l.: ljautung.

² Li Bo, l.: li po.

³ Du Fu, l.: tu fu.

⁴ Ouyang Xiu, l.: oujang sjou.

⁵ Li Qingzhao, l.: li tshingtsau.

III. MONGOLITE RIIGI MOODUSTAMINE JA MONGOLITE VALLUTUSED

1. Mongolid XII saj. ja XIII saj. algul.

Mainitud ajal elasid mongolid mitmeks hõimuks jagunenult laiadel aladel Amuurist kuni Altaini ja Jenissei ülemjooksuni ning Lõuna-Siberist Suure Hiina müürini. Osa neist asus metsaaladel, tegeldes küttimise ja, kus võimalik, ka kalapüüdmisega. Enamik aga asustas steppe, hankides ülalpidamist rändkarjandusest. Kasvatati veiseid, lambaid ja hobuseid. Elati vildist jurtades. Toituti peamiselt karjavõi jahisaadustest. Mõningal määral oli arenenud ka käsitöö, nagu vildi, relvade, nõõri, koduste tarbeesemete jne. valmistamine. Paiksete naabritega vahetati ka karja- ja metsasaadusi põllumajandus- ja paremate käsitöötoodete vastu. Mongolid olid samanimelised, austades oletatavaid loodusvaime ja esivanemate hingi. Peajumaluseks peeti "igavesti sinist taevast".

XII saj. elas mongolite ühiskond ürgkogukondliku korra tugeva lagunemise ja varafeodaalsuhete kujunemise tingimustes. Oli küll orje, kuid orjanduslikku formatsiooni mongolitel välja ei arenenud. Ühe perioodi taganemine ja teise tulek tõi kaasa mitmeid muutusi mongolite ellu. Ürgkogukondliku korra kõrgperioodil rännati sugukonniti, sest sugukond moodustas teatud majandusliku terviku. Karjamaa ja kari olid sugukonna ühisomandiks. Peatuskohtades moodustati "kuren", s.t. rändlejad asetasid oma jurtad ringina sugukonna vanema jurtu ümber. Ajast, mil kari muutus eraomandiks, hakkas ühiskond diferentseeruma. Jõukad suurkarjapidajate perekonnad hakkasid eralduma muudest sugukondlastest ega hoolinud enam ühisest rändlemisest. Nüüd hakati rändlema aili-

de, s.t. suurperekondate viisi. XII saj. lõpul oli selline rändlemine juba üldiseks saanud. Ühiskonna diferentseerumise pinnal kujunes juba XII saj. igas hõimus oma aristokraatia nn. nojonite näol. Hõimupealikud, khaanid, olid loomulikult aristokraatia huvide kaitsjad. Nojonid moodustasid kujuneva feodaalide klassi aluse. XIII saj. alguseks oli maa kui põhiline tootmisvahend praktiliselt läinud feodaliseeruva rändaristokraatia kätte, kes määras ka karjatamispiirkonnad, haarates endale suuremad ja paremad alad. Lihtkarjakasvatajad sattusid aristokraatiast sõltuvusse. Neilt hakati nõudma mitmesuguseid kohustusi, esijoones aga tööd aristokraatide karjamajanduses. Feodaliseeruva aristokraatia võimu kindlustamise seisukohalt oli olulise tähtsusega relvastatud kaaskondlaste, nukkerite kujunemine khaanide ja nojonite juures. Need aitasid juba relvajõul lihtmongolitele ja orjadele aristokraatide tahet peale suruda. Sõjaväeteenistuse eest said nad osa karjamaast ühes seal asuvate lihtkarjakasvatajatega oma käsutusse.

XII saj. lõpul ja järgneva algul toimusid ägedad võitlused hõimude vahel karjamaa, karja, orjade ja muu rikkuse pärast. Suunavat osa etendasid siin aristokraadid. Mõned hõimud langesid võitjatest sõltuvusse, teisel tekkisid aga hõimuliidud - ulussid. Sääraste liitude pealike, khaanide käsutuses oli juba üsna suur sõjaline jõud, mida võidi kasutada oma võimu laiendamiseks ümbritsevatele aladele.

2. M o n g o l i t e r i i g i m o o d u s - t a m i n e , s e l l e s t r u k - t u u r

Võitlus, mis toimus feodaliseeruva aristokraatia eestvõttel hõimude ja hõimuliitude vahel, oli võitlus ülemvõimu pärast. See viis lõpptulemusena riigi tekkimisele, mis oli kooskõlas aristokraatia huvidega. Riiklik organisatsioon pidi tagama aristokraatiale juba üldisemalt ja kindlamalt araatide, s.o. lihtkarjakasvatajate ja ka orjade ekspluateeri-

mise ning andma uute maade alistamise läbi uusi võimalusi rikastumiseks.

Mongolite riigi rajamine on lähedalt seotud ühe hõimuliidu pealiku - Jessugai - poja Temutšiniga. Jessugai uluss, kes rändlesid Mongoolias Ononi jõe orus, oli pealiku elu ajal vägev ja võimas, kuid tema surma järel (a. 1164) lagunes. Nukkerid läksid laiali. Temutšin, kes oli tollal üsna noor, sattus raskesse olukorda. Aastate möödudes õnnestus tal aga leida toetust ja soosimist mõnede hõimupealikutelt. Nende abil lõi ta endale sõjasalga ja sai sellele tuginedes ühe ulussi pealikuks. Siit peale algas edukas võitlus võimu laiendamise eest. XIII saj. alguseks oli ta kindlustanud endale täielikult juhtiva positsiooni mongolite hulgas. A. 1206 Ononi jõe kaldal kokutunud kurultail (kokkutulek) valisid Mongoolia ülikud ta ülem- ehk suurkhaaniks Tšingis-khaani nime all. See tähendas mongolite riigi kujunemise lõpuleviimist. Temutšin oli väljapaistvate sõjaliste võimetega, seejuures äärmiselt võimuahne ja julm. Tema poliitika oli suunatud sõdadele ja vallutustele, mis pidi andma rikkusi nii temale endale kui kogu aristokraatialle. Muidugi kindlustas ta igati aristokraatia võimu araatide üle. Vallutussõjad eeldasid tugeva sõjaväe olemasolu, ja säärase sõjaväe loomise eest hoolitses Tšingis-khaan algusest peale. Maa sõjaväeline ja administratiivne võim langesid ühte. Väikseima sõjaväelise üksuse moodustasid 10 meest. Sellele järgnesid 100-, 1000-, ja 10 000-mehelised väeosad oma väepealikutega eesotsas. Administratiivse üksuse moodustas see ailide hulk ja piirkond, kust pärines vastav väeosa. Väeosa ülem oli ühtlasi vastava administratiivse üksuse ülem. Tšingis-khaan valitses kõigi üle piiramatul võimuga. Tema oli ka kogu maa omanik ja andis maa kasutada, kellele soovis. Väeülemad said kasutamiseks need piirkonnad, kust nende väeosad pärinesid ja kus nad olid ka haldusülemateks. Säärase väepealiku peamine kohustus seisis selles, et ta oma väeosaga esimesel kutseel täisvarustuses kohale ilmuks. Väepealikud, nojonid, ja gasid omakorda karjamaad kasutamiseks araatidele, kusjuures

araadid pidid neile tingimusteta kuuletuma ja oma tööga hoolitsema ka väeülemate karjade eest. Ühest piirkonnast teise minek oli araadil keelatud. Mongolite armee oli peamiselt ratsaarmee ja seetõttu suure liikumiskiirusega. Mongolile, kes kujunes osavaks ratsutajaks juba noores eas, oli relvadeks olid vibud, nooled, mõõgad ja odad. Kokkupuutumiste tagajärjel hiinlastega võeti tarvitusele ka müüripurustajad ja linnade piiramisseadeldised ning heitemasinad kivide ja süütematerjalide saatmiseks kindlustatud linna.

3. Mongolite vallutused Tšingis-khaani ajal.

Mongolite riigi moodustamisele järgnesid peaaegu kohe vallutussõjad. Nende edukus oli tingitud Tšingis-khaanikäsutuses olevast lõõgivõimelisest armeest, olulisel määral aga vastasjõudude nõrkusest, mõnikord ka killustatusest. Pärast seda, kui 1207.aastal alistati Selenga jõest põhja pool ja Jenissei ülemjooksul elavad suguharud, anti lõõk tanguutide riigile Xi Xiale Loode-Hiinas. Võit ei olnud küll lõplik, kuid tanguutidel tuli hakata ikkagi mongolitele makse maksma. 1212. aastal algas sõda Jini riigiga. 1215.aastaks oli oluline osa selle riigi territooriumist, eriti see, mis paiknes Põhja-Hiinas, alistatud. Edasise võitluse Jini riigiga jättis Tšingis-khaan oma väepealiku Muhuli hooleks, ise aga pöördus peatselt läände. Võitlusel tšurtašenitega pärast peajõudude lahkumist suurt hoogupõlnud. Muhuli surmaga a. 1223 katkes see aga peaaegu täielikult. Juba 1209.aastal olid alistatud uiguurid Ida-Turkistanis. 1218.aastal purustas Tšingis-khaan Lääne-Liao, s.t. Karakitai riigi. Esialgu näis, et mongolid kaugemale ei tungi, kuid juba 1219.aastal alustati rünnakut Horezmi vastu. Ajendiks oli ilmselt Tšingis-khaani saadikute tapmine Horezmi võimude poolt. 1220.aasta veebruaris langes Buh-

haara, selle järel Samarkand, Urgentš ja 1221.aastal ka Merv, millega Kesk-Aasia alistamine oli lõpule viidud. Igal pool hävitati massiliselt inimesi, rööviti ja põletati. "Rohi on niidetud, nüüd söötki oma hobuseid," julgustas Tšingis-khaan oma sõjamehi. Osa mongoleid Tšingis-khaaniga eesotsas läks järgnevalt Afganistani ja sealt edasi Põhja-Indiasse (kuni Lahore'i linnani), ikka hävitades ja laastates. Mongolite väe enamik aga läks Tšingis-khaani poegade juhtimisel läbi Põhja-Iraani Kaukaasiasse ja sealt Lõuna-Vene steppidesse. 1223.aasta kevadel saavutasid nad siin Kalka jõe lahingus võidu Vene vürstide ja polovetside vägede üle. Kuid saadud kaotused ei võimaldanud põhja poole edasi tungida. Ületanud Volga alamjooksu, läksid mongolid tagasi Kesk-Aasiasse, kus ühineti Indiast naasnud Tšingis-khaani väeosadega. Mongooliasse jõuti 1225. a., kust Tšingis-khaan alustas 1226.aastal oma viimast sõjakäiku, mis oli suunatud Xi Xia riigi vastu, sest tanguudid olid mongolite võimu vastu üles tõusnud. Järgmisel aastal Xi Xia riik purustati, elanikkonna enamik hävitati. 1227.aastal suri Tšingis-khaan umbes 72 aasta vanuselt. Tšingis-khaan oli loomulikult huvitatud mongolite võimu säilitamisest vallutatud aladel ja koguni selle laiendamisest. Selleks manitses ta oma poegi üksmeelele, sest üksikut noolt olevat lihtsam murda, kui noolte kimpu. Kuid kõrgem võim pidi kuuluma tema arvates siiski ühele, kelle vastu teised pidid kuulekad olema. Madu ühe peaga ja seitsme sabaga leidvat talvel kergemini varjupaiga kui madu seitsme arutleva pea ja ühe sabaga. Tšingis-khaani testamendi kohaselt sai 1229. aastal suurvhaaniks ta kolmas poeg Ugedei, kelle otsese võimu alla kuulusid Mongoolia ja idas vallutatud alad. Teistest poegadest sai Tului Põhja-Iraani, Džutši maad Irtõši ülemjooksust kuni Uraalideni ja Tšagatai Ida- ja Lääne-Turkestani.

4. J i n i r i i g i h ä v i t a m i n e j a
P õ h j a - H i i n a a l i s t a m i n e .
M o n g o l i i k k e a l g u s V e n e -
m a a l , i n v a s i o o n l ä ä n d e .

Mongolite vallutused aga jätkusid. 1229. aastal kokkutulnud kurultail otsustati anda kõigepealt purustav löök Jini riigile. Lahingud Jini riigiga algasid a. 1231, kuid sõda venis, sest tsurtšenid osutasid üsna tugevat vastupanu. Siis õnnestus mongolitel sõlmida Jini-vastane liit Lõuna-Songi riigiga. Ühise rünnakuga hävitati Jini riik 1234. aastal, kusjuures Jinile kuuluv Põhja-Hiina langes täielikult mongolite kätte. Selle tulemusena seisis aga Lõuna-Songi riik vastamisi üpris ohtliku vaenlasega. Kuid esialgu suundusid mongolid läände. Sellise otsuse tegi 1235. aasta kurultai. 1237. aastal tungis mongolite suur armee Džutši poja Batu juhtimisel Venemaale. Hoolimata venelaste tugevast vastupanust, langesid mongolite kätte mitmed linnad, nende hulgas ka Moskva. 1238. aastal suundusid mongolid Novgorodi peale, kuid ei suutnud seda alistada. 1239. aastal pöördusid Batu väed tappes ja laastades lõunasse. 1240. aastal alistati Kiiev: seda loetakse mongoli ikke alguseks Venemaal. 1241. aastal tungis üks osa mongoleid rüüstades Poolasse ja Sileesiasse, kus nad Liegnitzi lahingus löid ühendatud Saksa-Poola vägesid. Siit avanes edasi tee Määrimaale. Osa mongoleid tungis Ungarisse ja hakkas ähvardama Viini ja Veneetsiat. Siiski kaugemale mongolid ei tunginud, sest nende jõud olid võitluse käigus nõrgenenud. Pealegi suri 1241. aastal Ugedei. Ees seisis uue suurkhaani valimine, milleks Batu pidas vajalikuks olla Karakorumis, mongolite riigi pealinnas.

5. H u l a g i i d i d e r i i g i r a j a -
m i n e . K o r e a a l i s t a m i n e .

Pärast Ugedei surma puhkes võitlus võimu pärast, mis

lõppes Ugedei poja suurkhaaniks saamisega 1246.aastal. Kuid too suri juba 1248.aastal. Järgnes uus võitlus võimu pärast, kuni 1251.aastal kurultai valis suurkhaaniks Tului poja Munke (Mongke). Et pärast 1241.aastat oli keskvoim küllaltki ebastabiilne, siis ei toimunud ka nimetamist väärivaid valitusi. Kuid 1250-ndatel aastatel algas uus ekspansioon. Mainitud aastakümne keskel tungis suurkhaani vend Hulagu Iraani ja pani seal aluse Hulagiidide riigile. 1258. aastal alistasisid mongolid Bagdadi: lakkas olemast Bagdadi kalifaat. Nende sõjakäigud ulatusid, nagu hiljem näeme, Kesk- ja Lähis-Idas mujalegi. 1258. aastaks viidi lõpule ka Korea juba 1231. aastal alanud alistamine. 1250-ndatel aastatel algas uuesti sõda Songi riigiga, mille alistamist Munke luges oma vallutuste peaseesmärgiks. Aastal 1253 - 1256 tungisid mongolid suurkhaani teise venna Hubilai juhtimisel Lääne-Hiinasse, Sichuani alale, ja sealt edasi Tiibetisse ning Edela-Hiinasse, Junnani piirkonda. Osa mongoleid tungis Hubilai väepealiku Uriankadai juhtimisel 1258. aastal Tongkingisse. Seega avanes võimalus rünnata Songi riiki korrige kolmest küljest: põhjast, läänest ja lõunast. Kontsentriiline rünnak Songi riigi vastu algas a. 1259. Samal aastal sai aga suurkhaan võitluses hiinlastega raskesti haavata ja suri. Munke surma tõttu katkes ajutiselt sõda Songi riigi vastu, pealegi algas heitlus suurkhaani koha pärast.

6. Songi riigi alistamine.

Yuani impeeriumi moodustamine.

A. 1260 kuulutasid Hubilai pooldajad tema kui nimeka väepealiku suurkhaaniks. Kuid samal ajal valis osa Mongoolia ülikuid samale kohale Hubilai noorema venna Arigbuga. Puhkes relvastatud võitlus võimu pärast, mis lõppes 1264. aastal Hubilai võiduga. Oma peaülesannet nägi Hubilai Lõuna-Hiina alistamises. Selleks tehti kolm aastat ettevalmis-

tusi ja 1267.aastal algas otsustav võitlus Songi riigiga. Kuna Hiina väed ja rahvas avaldasid sangarlikku vastupanu, võttis sõda veniva iseloomu. 1279.aastaks Songi riik siiski alistati, seega oli nüüd Hiina mongolite võimu all. Juba 1264.aastal tegi Hubilai Karakorumi asemel pealinnaks Yangjingi¹, praeguse Pekingi. A. 1280 kuulutas ta end Hiina keisriks Yuani² dünastiast. Hubilai vallutuspuüded ja sõjaretked ulatusid aga Hiinast kaugemalegi. Aastal 1274 ja 1281 saadeti teele suur laevastik, et alistata Jaapan. Peamiselt suurte kahjustuste tõttu, mida nii ühel kui ka teisel korral tegi laevastikule taifuun, ebaõnnestus ettevõtte täielikult. 1280-ndatel aastatel tungisid mongolid Taga-Indiasse, alistades Birma, Siiami, Kambodža ja Annami. 1292.aastal tehti sõjaretk üle mere Jaavale, mis muudeti maksualuseks maaks. Koreas aga kindlustati XIII sajandi lõpul senist võimu. Hubilai valitsuse ajal (suri a.1294) saavutas mongolite riik oma suurima ulatuse. Kuid samal ajal oli suurkhaani võim läänepoolsete alade üle muutunud ainult nimeliseks. Hulagiidide riik, Kuldhord ja Tšagatai järglaste valdused Kesk-Aasias olid tegelikult suurkhaanist sõltumatud. Hubilai tähelepanu oli koondunud idapoolsetele aladele, mille kõige kaalukamaks osaks oli Hiina, läänes ta tegelikku võimu ei taotlenudki.

¹ Yangjing, l.: jangtsing.

² Yuan, l.: juan.

R a s k e m a t e n i m e d e h ä ä l d a m i n e .

Kirjutamine

ladina kirjuti

Häälamine

Venekeelsed

vasted

An Lushan	an lušan	Ань Лушань
Bi Sheng	pi sōng	Би Шен
Changan	tshangan	Чанъянь
Du Fu	tu fu	Ду Фу
Du You	tu jou	Ду Ю
Fujiwara	fudzivara	Фудзивара
Fa Xian	fa sjen	Фа Сянь
Guangzhou	kuangtšou	Гуанчжоу
Hangzhou	hangtšou	Ханчжоу
Hebei	hōpei	Хэбэй
Huang Chao	huang tšau	Хуан Чао
Hubei	hupei	Хубэй
Jin	tsin	Цзинь
Kojiki	kodziki	Кодзики
Kokinshu	kokinsiu	Кокинсю
Laozi	laotsō	Ляо-цзы
Liao	ljau	Ляо
Liaodong	ljautung	Ляодун
Li Bo	li po	Ли Бо
Li Shimin	li sōmin	Ли Шиминь
Li Qingzhao	li tshingtšau	Ли Цинчжао
Li Yuan	li jüan	Ли Юань
Luoyang	luojang	Лоян
Manyoshu	manjosiu	Мантёсю
Ouyang Xiu	oujang sjou	Оуян Сю
Qi	tshi	Ци
Shandong	šantung	Шаньдун
Sanguo	sanguo	Саньго
Shangdi	šangti	Шанди
Shanxi	šansi	Шаньси

Shenxi	šensi	Шеньси
Shu	šu	Шу
Sichuan	sōtshuan	Сычуань
Sima Guang	sōma kuang	Сыма Гуан
Sima Qian	sōma tshjen	Сыма Цян
Sima Yan	sōma jan	Сыма Янь
Song	sung	Сун
Taiyuan	taijuan	Тайюань
Zhang Cai	tšang tsai	Чжан Цай
Zhao Kuangyin	tšau kuangjin	Чжао Куан-инь
Zhon	tšou	Чжоу
Zhu Xi	tšu si	Чжу Си
Zhu Wen	tšu vōn	Чжу Вен
Toba Gui	toba kuei	Тоба Гуй
Todaiji	todaidzi	Тодайдзи
Wang Anshi	vang anši	Ван Ан-ши
Wang Xianzhi	vang sjentsi	Ван Сян-чи
Wang Xizhi	vang sitši	Ван Си-чи
Wendi	vōnti	Вен-ди
Wudai	utai	У дай
Xuan Zang	sjuan tsang	Сюан Цан
Xi Xia	si sja	Си Ся
Yang Guang	jang kuang	Ян Гуан
Yang Yian	jang tsjen	Ян Иян
Yang Yan	jang jan	Ян Янь
Yangdi	jangti	Ян-ди
Yi Jin	ji tsin	И Цзин
Yuan	juan	Юань
Yue Fei	jüe fei	Юэ Фей

K a s u t a t u d k i r j a n d u s t

I. Marksismi-leninismi klassikud.

M a r x, K. j a E n g e l s, F r. Valitud teosed. I kd.
Tln., 1957.

II. Muu kirjandus.

A. Venekeelne

Всемирная история. Т. II, III. М., 1956, 1957.

З а х о д е р Б.Н. История восточного средневековья.
М., 1944.

И в а н о в М.С. Очерки истории Ирана. М., 1952.

История Индии в средние века. М., 1968.

История Китая с древнейших времен до наших дней. М., 1974.

История Кореи. Т. I. М., 1960.

История средних веков. Т. I. М., 1965.

История стран Азии и Африки в средние века. М., 1968.

История стран зарубежной Азии в средние века. М., 1970.

Краткая всемирная история. Т. I. М., 1966.

Краткий очерк истории философии. М., 1960.

Л у н и я Б.Н. История индийской культуры. М., 1960.

Миллер А.Ф. Краткая история Турции. М., 1948.

Н о в и ч е в А.Д. История Турции. Т. I. Л., 1963.

Н о в и ч е в А.Д. Турция. М., 1965.

Н э р у Дж. Взгляд на всемирную историю. Т. I. М., 1975.

Очерки истории Китая. Под ред. Шан Юэ. М., 1959.

Синх Н.К., Банерджи А.Ч. История Индии. М., 1954.

Симоневская А.В., Эренбург Г.К.,
Юрьев М.Ф. Очерки истории Китая. М., 1956.

Советская историческая энциклопедия. Т. I-I4. М., 1961-1973.

B. Eesti- ja muukeelne.

Eesti NSV Ajaloo lugemik, I.Tln., 1960.

Eesti Nõukogude Entsüklopeedia, kd. 1 - 8. Tln., 1968-1975.

Erkes, E. Geschichte Chinas, Berlin, 1957.

History of the Mongolian People Republik. Moskau, 1973.

Tokarev, S. Religioon maailma rahvaste ajaloos.
Tln., 1969.

Weltgeschichte in Daten. Berlin, 1965.

S i s u k o r d

A. VARANE KESKAEG	3
I. Feodaalsuhete areng Hiinas III-VI sajandini.	3
II. Sui riik ja Tangi impeeriumi esimene pool (VII saj. kuni ca VIII saj. keskpaigani)...	7
III. Jaapan varasel keskajal (kuni VII sajan- dini).	16
IV. India varasel keskajal	23
V. Iraan orjandusest feodalismi ülemineku perioodil	32
VI. Varafeodaalse Araabia riigi moodustamine ja areng ,.....	37
B. ARENENUD FEODALISMI PERIOOD	48
I. Tangi impeerium VIII saj. 2. poolel ja IX sajandil	48
II. Feodaalne Songi riik Hiinas	52
III. Mongolite riigi moodustamine ja mongolite vallutused	64
Raskemate nimede hääldamine	72
Kasutatud kirjandus	74

Яан К о н к с. СРЕДНИЕ ВЕКА СТРАН АЗИИ И АФРИКИ I.
Изд. 2-е. На японском языке. Тартуский государст-
венный университет. СССР, г. Тарту, ул.Юликооли,18.
Vastutav toimetaja O. Klaassen. Korrektor J. Laane-
kask. Paljundamisele antud 04.07.1978. Kirjutuspä-
ber 30x42 1/4. Trükipoognaid 4,75.Tingtrükipoognaid
4,42. Arvestuspooonaid 4,17. Trükiarv 400. MB 05031.
TRÜ trükikoda, ENSV, Tartu, Pälsoni t. 14. Tell.nr.
728. Hind 15 kop.

15 kop.